

Annales
Instituti
Archeologici

Godišnjak
Instituta za
arheologiju

XX - 2024

UDK 902/904
ISSN: 1848 6363

Glavna i odgovorna urednica / Editor in chief
Katarina Botić

Tehnički urednici / Technical editors
Katarina Botić
Marko Dizdar

Uredništvo / Editorial board
Marko Dizdar, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska
Hrvoje Kalafatić, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska
Ana Konestra, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska
Siniša Krznar, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska
Andreja Kudelić, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska
Bartul Šiljeg, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska
Asja Tonc, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska
Marina Ugarković, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska
Mario Gavranović, Austrian Archaeological Institute, Austrian Academy of Sciences, Vienna, Austria
Boštjan Laharnar, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana, Slovenija
Alenka Tomaž, Fakulteta za humanistične studije, Univerza na Primorskem, Koper, Slovenija
Vesna Bikić, Arheološki institut, Beograd, Srbija
Perica Špehar, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu, Srbija
Miklós Takács, BTK Institute of Archaeology, Research Centre for the Humanities ELKH, Budapest, Hungary

Izdavački savjet / Editorial committee
Juraj Belaj, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska
Saša Kovačević, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska
Goranka Lipovac Vrkljan, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska
Daria Ložnjak Dizdar, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska
Branka Migotti, Zagreb, Hrvatska
Ivana Ožanić Roguljić, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska
Ante Rendić-Miočević, Zagreb, Hrvatska
Tajana Sekelj Ivančan, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska
Tihomila Težak-Gregl, Zagreb, Hrvatska
Tatjana Tkalčec, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska
Željko Tomičić, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, Hrvatska
Ante Uglešić, Sveučilište u Zadru, Odjel za arheologiju, Zadar, Hrvatska
Snježana Vrdoljak, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska

Prijevod na engleski / English translation
Marko Maras i autori

Lektura / Language editor
Katarina Botić i autori (hrvatski jezik/Croatian)
Marko Maras (engleski jezik/English)

Nakladnik / Publisher
Institut za Arheologiju
Institute of Archaeology

Adresa uredništva / Editor's office address
Institut za arheologiju
/ Institute of Archaeology
Jurjevska ulica 15
HR-10000 Zagreb
tel 385 (0) 1 615 0250
fax 385 (0) 1 605 5806
e-mail: iarh@iarh.hr
web: http://www.iarh.hr

Dizajn / Design
Umjetnička organizacija OAZA

Korektura / Proofreaders
Katarina Botić

Računalni slog / Layout
Hrvoje Jambrek

Annales Instituti Archaeologici uključeni su u indekse: Clarivate Analytics services – Emerging Sources Citation Index, SciVerse Scopus – Elsevier, Amsterdam. / Annales Instituti Archaeologici are included in the indexes: Clarivate Analytics services – Emerging Sources Citation Index, SciVerse Scopus – Elsevier, Amsterdam.

Izrađeno uz financijsku potporu Ministarstvo znanosti, obrazovanja i mladih Republike Hrvatske. / Made with the financial support of the Ministry of Science, Education and Youth of the Republic of Croatia.

E-izdanja. Publikacija je dostupna u digitalnom obliku i otvorenom pristupu na <https://hrcak.srce.hr/en/aia> / E-edition. The publication is available in digital and open access form at <https://hrcak.srce.hr/en/aia>

Ovaj rad licenciran je pod Creative Commons Attribution By 4.0 međunarodnom licencom. / This work is licenced under a Creative Commons Attribution By 4.0 International Licence.

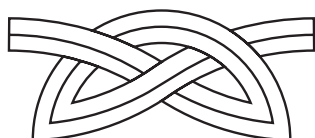
<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

DOI 10.33254

Annales
Instituti
Archeologici

Godišnjak
Instituta za
arheologiju

SADRŽAJ – CONTENTS

6

Uvodna riječ
Introduction

Prethodna priopćenja Preliminary reports

9–24

Andreja Kudelić
Damir Kliškić
Natali Neral
Mia Marijan

Sirovina, tehnike i upotreba brončanodobne lončarije s nalazišta Dugiš u Otoku kod Sinja
Raw materials, techniques, and use of Bronze Age pottery from Dugiš site in Otok near Sinj

25–33

Marinko Tomasović †

Arhajski i početni faroški proizvodni tip Korint B amfore s gradinskog lokaliteta Sveti Petar u Makarskoj
The Archaic and early Pharos production type of Corinthian B amphora from the hillfort site of Sveti Petar in Makarska

34–53

Domagoj Perkić
Marko Dizdar
Hrvoje Potrebica

Rezultati istraživanja nalazišta Zakotorac – Gomile 2021. godine
Results of the 2021 excavations at the Zakotorac – Gomile site

54–64

Tomislav Bilić
Ivan Mirnik
Hrvoje Potrebica

Posthumous drachm of Alexander III from Kaptol – Gradca (south-central Pannonia)
Posthumno kovana drahma Aleksandra III. s lokaliteta Kaptol – Gradca (središnja južna Panonija)

65–78

Hrvoje Potrebica
Ivana Ožanić Roguljić
Sanda Hančević
Marta Kalebota

Lumbarda – Sutivan, nalaz keramike tipa Crecchio
Lumbarda – Sutivan, Crecchio-type pottery find

79–106

Pio Domines Peter
Ana Konestra

Arheološki nalazi s položaja ulica Mile Magdića 8 u Senju i nove spoznaje o topografiji kasnoantičkog i srednjovjekovnog Senja
Archaeological finds from the site at Mile Magdića Street 8 in Senj and new insights into the topography of late Roman and medieval Senj

107–125

Igor Kulenović

Arheologija krajolika Novaljskog polja
Archaeology of the landscape of Novaljsko Polje

126–151

Ana Konestra

O još jednom srednjovjekovnom groblju Vinodola: prvi podaci s istraživanja lokaliteta Bribir – Štale
Another medieval cemetery in Vinodol: first data from the Bribir – Štale excavations

152–164

Tatjana Tkalčec
Ivan Valent

Novootkriveno visinsko gradište Lepavina – Gradina i memorija o kaštelu Vina
The newly discovered hilltop site of Lepavina – Gradina and the memory of the kaštel Vina

165–180

Pio Domines Peter

Karakterizacija suhozidnog krajolika brda Mačjak kod Prtljuga (otok Ugljan)
Characterizing the dry stone walled landscape of Mačjak Hill near Prtljug (Island of Ugljan)

Pregledni radovi Review articles

181–193

Snježana Vrdoljak

Zoomorfna figura iz kasnobrončanodobnog naselja Kalnik – Igrišče

Zoomorphic figurine from the Late Bronze Age settlement of Kalnik – Igrišče

194–217

Šiniša Krznar

Željko Krnčević

Kristina Turkalj

Luguše i Eraci – dva ranosrednjovjekovna groblja na rubu Danilskog polja

Luguše and Eraci – two early medieval cemeteries on the edge of Danilsko Polje

Kratko priopćenje Short communication

218–224

Juraj Belaj

Tea Kokotović

Sebastijan Stingl

Arheološka istraživanja lokaliteta Gradišče kod Margečana 2023. godine

Archaeological excavations of the Gradišče site near Margečan in 2023

225–228

Upute autorima

Guidelines for Contributors

Dvadeset godina časopisa Annales Instituti Archaeologici Twenty years of the Annales Instituti Archaeologici journal

Nakon ratnih razaranja zadnjeg desetljeća 20. stoljeća, započela su veća ulaganja u infrastrukturnu izgradnju, posebno većih prometnica, čime je započelo razdoblje velikih zaštitnih arheoloških istraživanja. Paralelno je započelo znatnije ulaganje u razvoj kulture i znanosti, te posljedično i jačanje djelatnost Instituta za arheologiju. Vrlo brzo se javila ideja o objedinjavanju kraćih godišnjih izvješća terenskih istraživanja Instituta u jednu publikaciju, no format znanstvenog časopisa Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu nije odgovarao takvim potrebama. Stoga je 2005. godine utemeljen novi časopis pod nazivom Annales Instituti Archaeologici – AIA (Godišnjak Instituta za arheologiju) koji od samog početka izlazi jednom godišnje (jedan volumen, jedan broj).

Prvi volumen časopisa (I/2005) izdan je 2005. godine i objedinio je 13 radova. Osim tiskanog izdanja (ISSN 1845-4046), časopis je vrlo brzo počeo izlaziti i u elektroničkom izdanju (ISSN 1848-6363) na centralnom portalu znanstvenih i stručnih časopisa Hrčak (<https://hrcak.srce.hr/aia>). Radovi u idućem volumenu (II/2006) bili su recenzirani, no ta praksa nije nastavljena. Do volumena VIII/2012 časopis je izlazio u oba formata, ali je zbog nedostatka sredstava do danas zadržano samo elektroničko izdanje. Od volumena X/2014 do XVII/2021 u časopisu je objavljivana i ostala djelatnost Instituta koja je od 2022. godine izdvojena u posebno godišnje izvješće

Following the war-ravaged final decade of the 20th century, substantial investments were initiated in the construction of infrastructure, particularly in major roads, thereby initiating a period of extensive rescue archaeological research. Simultaneously, significant investments were initiated in the advancement of culture and science, resulting in the enhancement of the Institute of Archaeology's activities. The idea of combining the Institute's shorter annual field research reports into one publication quickly emerged, but the format of the scientific journal Prilozi Instituta za arheologija in Zagreb did not meet such needs. As a result, in 2005, a new journal was founded under the name Annales Instituti Archaeologici – AIA (Annual of the Institute of Archaeology), which has been published annually (one volume, one issue) since its inception. The first volume of the journal (I/2005) was published in 2005 and included 13 papers. In addition to the printed edition (ISSN 1845-4046), the journal soon commenced publication in electronic format (ISSN 1848-6363) on the central portal for scientific and professional journals Hrčak (<https://hrcak.srce.hr/aia>). The papers in the next volume (II/2006) were peer-reviewed, however, this practice was not continued. Until volume VIII/2012, the journal was published in both formats, but due to lack of funds, only the electronic edition has been retained to this day. From volumes X/2014 to XVII/2021, the journal

Instituta dostupno na mrežnoj stranici (<https://www.iarh.hr/hr/institut/godisnje-izvjesce-instituta/>).

Posustajanjem velikih infrastrukturnih radova, sve jačim tržišnim natjecanjem te promjenom sustava financiranja znanstvene djelatnosti, dugogodišnja forma terenskih izvješća više nije bila pogodna za objavljivanje aktivnosti koje su provodene u sklopu pojedinih znanstvenih projekata, pa je u časopis uvedeno više promjena. Umjesto objava isključivo terenskih izvješća djelatnika Instituta, 2020. godine uveden je recenzentski postupak te je časopis počeo objavljivati sve kategorije radova, osim izvornih znanstvenih, otvarajući se pri tome širem krugu autora. Uvedena je forma proširenog sažetka na stranom jeziku kako bi međunarodna vidljivost radova bila što veća, a zadržana je objava na hrvatskom jeziku, te uvedena mogućnost objave radova na stranom jeziku za strane autore uz prošireni sažetak na hrvatskom jeziku. Zatim je 2021. (Vol. XVII) izmijenjen dizajn naslovnice, a 2022. godine (Vol. XVII) i unutrašnji izgled časopisa. Od volumena XIX/2023 za sve znanstvene radove uvedeno je korištenje doi identifikatora (10.33254/aia). Uvođenjem ovih promjena i podizanjem kvalitete radova, časopis je stekao uvjete za indeksiranje u međunarodnim bazama (Web of Science i Scopus).

U dvadeset godina izlaženja, časopis je vodilo troje glavnih urednika: Željko Tomičić (Vol. I/2005 – VIII/2012), Marko Dizdar (Vol. XIX/2013 – XVI/2020) i Katarina Botić (od Vol. XVII/2021).

Dinamičnost promjena u sadržaju i uredničkoj politici časopisa u stopu je pratila razvoj u znanosti, visokom obrazovanju, kulturi i društvu općenito. Ulaskom Republike Hrvatske u Europsku uniju 2013. godine stvoreni su uvjeti stabilnijeg financiranja znanstvene djelatnosti, time i izmještanja fokusa sa stručnih na znanstvene teme. No, tek su događaji 2020. godine, obilježene pandemijom koronavirusa i potresima, potaknuli bržu transformaciju sadržaja časopisa i uredničke politike. Društvene promjene koje su uslijedile 2023. godine već nagovještaju smjer daljnjeg razvoja časopisa, ali to ostavljamo za iduće brojeve.

also published other activities of the Institute, which from 2022 have been separated into a special annual report of the Institute available on the website (<https://www.iarh.hr/hr/institut/godisnje-izvjesce-instituta/>).

With the slowing down of large-scale infrastructure works, increasing market competition, and changes in the system of financing scientific activities, the long-standing form of field reports was no longer suitable for publishing activities carried out as part of individual scientific projects, so several changes were introduced to the journal. Instead of publishing only field reports by Institute employees, in 2020 a peer-review process was introduced and the journal began publishing all categories of papers, except for original scientific papers, opening up to a wider circle of authors. The form of an extended abstract in a foreign language was introduced to increase the international visibility of the papers, while publication in Croatian was retained, and the possibility of publishing papers in a foreign language for foreign authors with an extended abstract in Croatian was introduced. Then, in 2021 (Vol. XVII), the cover design was changed, and in 2022 (Vol. XVII) the internal layout of the journal followed. From volume XIX/2023, the use of DOI identifier (10.33254/aia) was introduced for all scientific papers. By introducing these changes and improving the quality of the papers, the journal has gained the conditions for indexing in international databases (Web of Science and Scopus).

In its twenty years of publication, the journal has been led by three editors-in-chief: Željko Tomičić (Vol. I/2005 – VIII/2012), Marko Dizdar (Vol. XIX/2013 – XVI/2020) and Katarina Botić (from Vol. XVII/2021).

The dynamics of changes in the journal's content and editorial policy have kept pace with developments in science, higher education, culture and society in general. The accession of the Republic of Croatia to the European Union in 2013 created conditions for more stable financing of scientific activities, thus shifting the focus from professional to scientific topics. However, it was only the events of 2020, marked by the coronavirus pandemic and earthquakes, that prompted a more rapid transformation of the journal's content

Na kraju, bez autora, a posebno anonimnih recenzentata koji uvijek spremno odvajaju svoje vrijeme, kvaliteta sadržaja i opstanak časopisa Annales Instituti Archaeologici ne bi bili mogući. Zato svima hvala na uloženom trudu.

Katarina Botić

and editorial policy. The social changes that followed in 2023 already hint at the direction of the journal's further development, but we will leave that for future issues.

Finally, without the authors, and especially the anonymous reviewers who always willingly give of their time, the quality of the content and the survival of the journal Annales Instituti Archaeologici would not be possible. Therefore, thank you all for your hard work.

Dosadašnji brojevi časopisa Annales Instituti Archaeologici / Previous issues of the journal Annales Instituti Archaeologici

Godina izdanja / Year of publication	Godište broja / Year of issue	Broj (volumen) / Number (volume)	Format izdanja / Publication format	Ukupan broj radova / Total number of papers	Ukupan broj stranica / Total number of pages
2006	2005	I	tiskano i elektroničko / printed and electronic	13	86
2007	2006	II	tiskano i elektroničko / printed and electronic	18	101
2007	2007	III	tiskano i elektroničko / printed and electronic	19	98
2009	2008	IV	tiskano i elektroničko / printed and electronic	21	115
2010	2009	V	tiskano i elektroničko / printed and electronic	31	150
2011	2011	VI	tiskano i elektroničko / printed and electronic	22	121
2012	2011	VII	tiskano i elektroničko / printed and electronic	26	121
2013	2012	VIII	tiskano i elektroničko / printed and electronic	26	156
2013	2013	IX	elektroničko / electronic	27	194
2014	2014	X	elektroničko / electronic	35	215 (228)
2015	2015	XI	elektroničko / electronic	25	141 (148)
2016	2016	XII	elektroničko / electronic	36	222 (234)
2017	2017	XIII	elektroničko / electronic	29	181 (190)
2018	2018	XIV	elektroničko / electronic	24	160 (173)
2019	2019	XV	elektroničko / electronic	28	238 (251)
2020	2020	XVI	elektroničko / electronic	23	301 (314)
2021	2021	XVII	elektroničko / electronic	24	258 (268)
2022	2022	XVIII	elektroničko / electronic	16	222
2023	2023	XIX	elektroničko / electronic	11	151

O još jednom srednjovjekovnom groblju Vinodola: prvi podaci s istraživanja lokaliteta Bribir – Štale

Another medieval cemetery in Vinodol: first data from the Bribir – Štale excavations

Prethodno priopćenje >
Srednjovjekovna arheologija
Preliminary report >
Mediaeval archaeology

Ana Konestra¹

(1) Institut za arheologiju
Jurjevska ulica 15
HR-10000 Zagreb
ana.konestra@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7726-6515

Primljeno Received 25. 07. 2024.
Prihvaćeno Accepted 05. 12. 2024.
doi.org/10.33254/aia.20.1.8

Ključne riječi: Vinodol, Bribir, srednjovjekovno groblje, srednjovjekovni nakit, tipologija pokapanja

Key words: Vinodol, Bribir, medieval cemetery, medieval jewellery, burial typology

U radu se donose preliminarni podaci prikupljeni tijekom zaštitnih istraživanja srednjovjekovnoga groblja na lokalitetu Štale u Bribiru u Vinodolu. Istraživanjima je potvrđeno postojanje većega groblja, ranije pretpostavljenoga na temelju slučajnih nalaza iz grobova koji su uništeni 1949. godine prilikom građevinskih radova. Analiziraju se značajke položaja i samoga groblja, tipologija grobova i pokapanja te se sumarno donosi pregled nalaza, mahom nakita. Na temelju potonjega te dosada provedenih ¹⁴C analiza, groblje se datira u razdoblje 11. – 15. st. Nadalje, groblje na Štalama promatra se u kontekstu srednjovjekovnih groblja Vinodola i njemu susjednih prostora te prostora Dalmacije i Istre, čime se ističu specifičnosti ovoga groblja te potvrđuju značajke vinodolskih groblja općenito.

This paper presents preliminary data collected during rescue excavations at the site of a medieval cemetery at Štale in Bribir (Vinodol Valley, northeastern Adriatic). The excavations confirmed the presence of a larger cemetery, previously suggested by chance finds from graves destroyed during construction work in 1949. The features of the site and cemetery are analysed, including grave and burial typologies, along with a short review of the finds, mainly jewellery. These findings, combined with available ¹⁴C dates, place the cemetery within the 11th to 15th centuries AD. Moreover, the cemetery at Štale is contextualized within other medieval cemeteries of the Vinodol region, its neighbouring areas, and Dalmatia and Istria, highlighting both the unique characteristics of this graveyard and the distinctive features of Vinodol's cemeteries in general.

Uvod – Bribir u kontekstu srednjovjekovnoga Vinodola

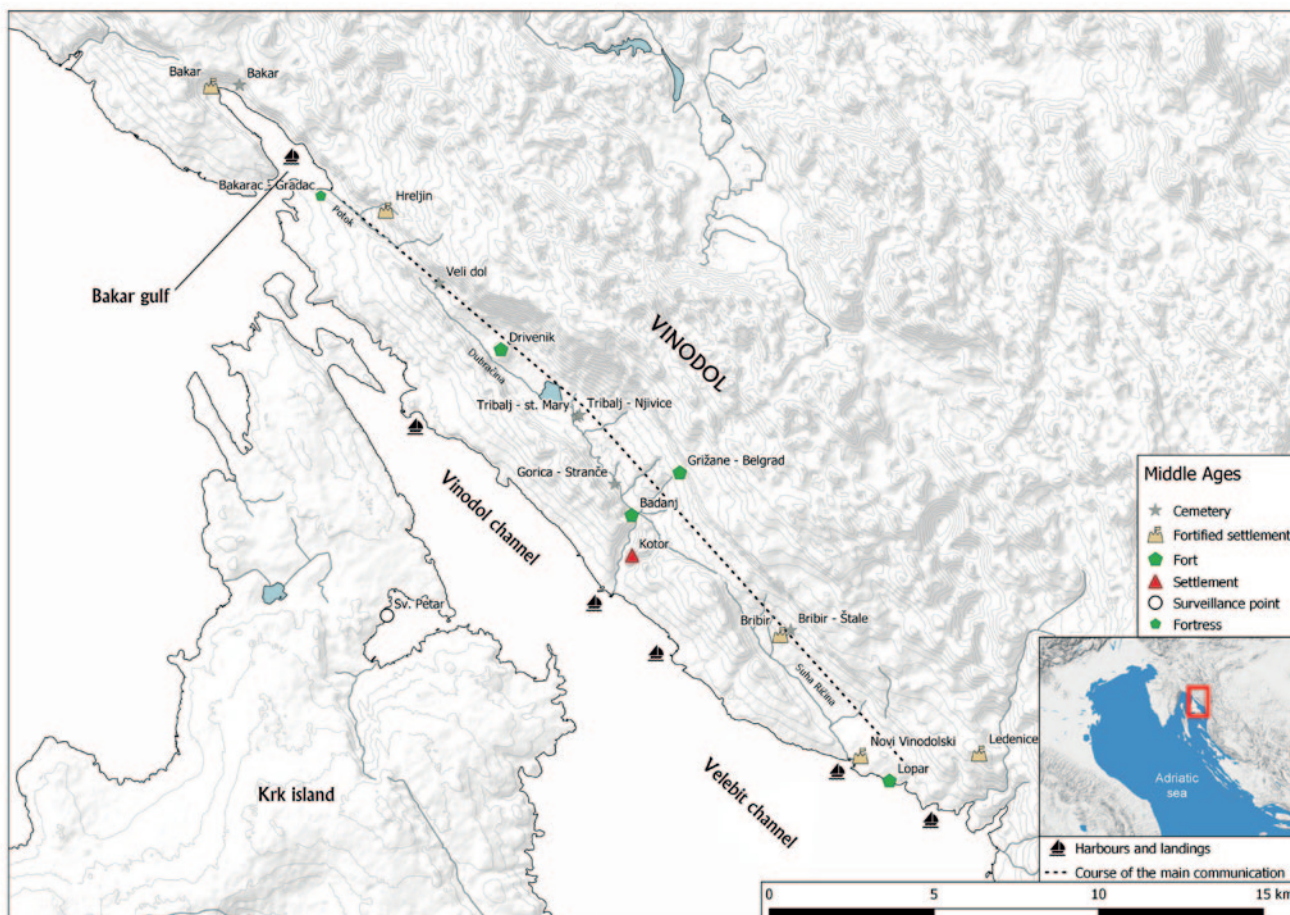
U neposrednome zaleđu sjevernoga Hrvatskog primorja smješten je Vinodol – uska i 20–ak km duga udolina pružanja sjeverozapad–jugoistok, s jugozapadne strane omeđena uzdužnim hrptom kojiju dijeli od obala Vinodolskog kanala, a sa sjeveristočne strmim, mjestimice gotovo okomitim padinama jugozapadnih obronaka Gorskoga kotara (Blašković 1999). Na sjeverozapadu Vinodol graniči s Bakarskim zaljevom (koji je potopljeni dio iste morfostrukturne jedinice koja se nastavlja dalje prema sjeverozapadu kroz Sušačku dragu i dolinu Rječine) (Benac et al. 2003: 161; 2011), dok na jugoistoku završava ušćem Suhe Ričine u more kod Novog Vinodolskog. Takva je morfologija vinodolskoga prostora uvjetovala i razvoj naselja, a posebno komunikacija, koje su se po svoj prilici od najranijih razdoblja razvijale smjerom pružanja udoline, odnosno od Bakarca na sjeverozapadu do Novljanskoga polja na jugoistoku te u smjeru sjever – jug kroz kanjon Dubračine prema Crikvenici, odnosno procijepom podno Sv. Jurja prema Selcu (Lipovac Vrkljan et al. 2023: 157–158) (sl. 1).

Naselje Bribir smješteno je u južnome dijelu Vinodolske udoline, na uzvišenju (147,5 m n.v.) koje dominira nad Dragom kojom teče Suha Ričina, najveći vodotok ovoga dijela Vinodola.

Prirodni izlaz na more bribirskoga dijela Vinodola jest upravo spomenuti pravac između brjegova Sipalj/Slipalj na zapadu i Sv. Juraj na istoku.

Kroz rimsko i kasnoantičko razdoblje Vinodol je, zajedno s ostatkom Kvarnera, dio rimske Liburnije, sjeverozapadnoga područja provincije Dalmacije, a takva se pripadnost, naravno uzimajući u obzir promjene u shvaćanju pojma Liburnija u kasnijim razdobljima, razabire i kroz rani srednji vijek kada Vinodol postaje dijelom hrvatske države, moguće kao svojevrsna granična zona (Levak 2001: 36–38; Turković, Basić 2013; Ravančić 2014 s ranijom literaturom; Karković–Takalić, Janeš 2022: 147–148; Lipovac Vrkljan et al. 2023: 158–159).¹ Najstarije se naseljavanje na području Bribira smješta u prapovijesna razdoblja (Starac 2018: 169), no o tome svjedoče tek rijetki pokretni nalazi (Lipovac Vrkljan et al. 2023 s ranijom literaturom). Prema također skromnim arheološkim nalazima koji sežu u antičko (?), kasnoantičko i ranosrednjovjekovno razdoblje, može se pretpostaviti naseljenost položaja kasnijega kaštela, odnosno srednjovjekovnoga grada Bribira i neposredne okolice i kroz ta razdoblja (Matejčić 1988a: 9; Starac 2000: 47, 50). Potvrda tomu mogla bi se nalaziti u navodu toponima *Raparia – Varvaria* u

1 Za raspravu o pripadanju Vinodola ranosrednjovjekovnoj – Borninoj – Liburniji, vidi posljednje u Turković, Basić 2013: 55–56, s opsežnom ranijom literaturom.

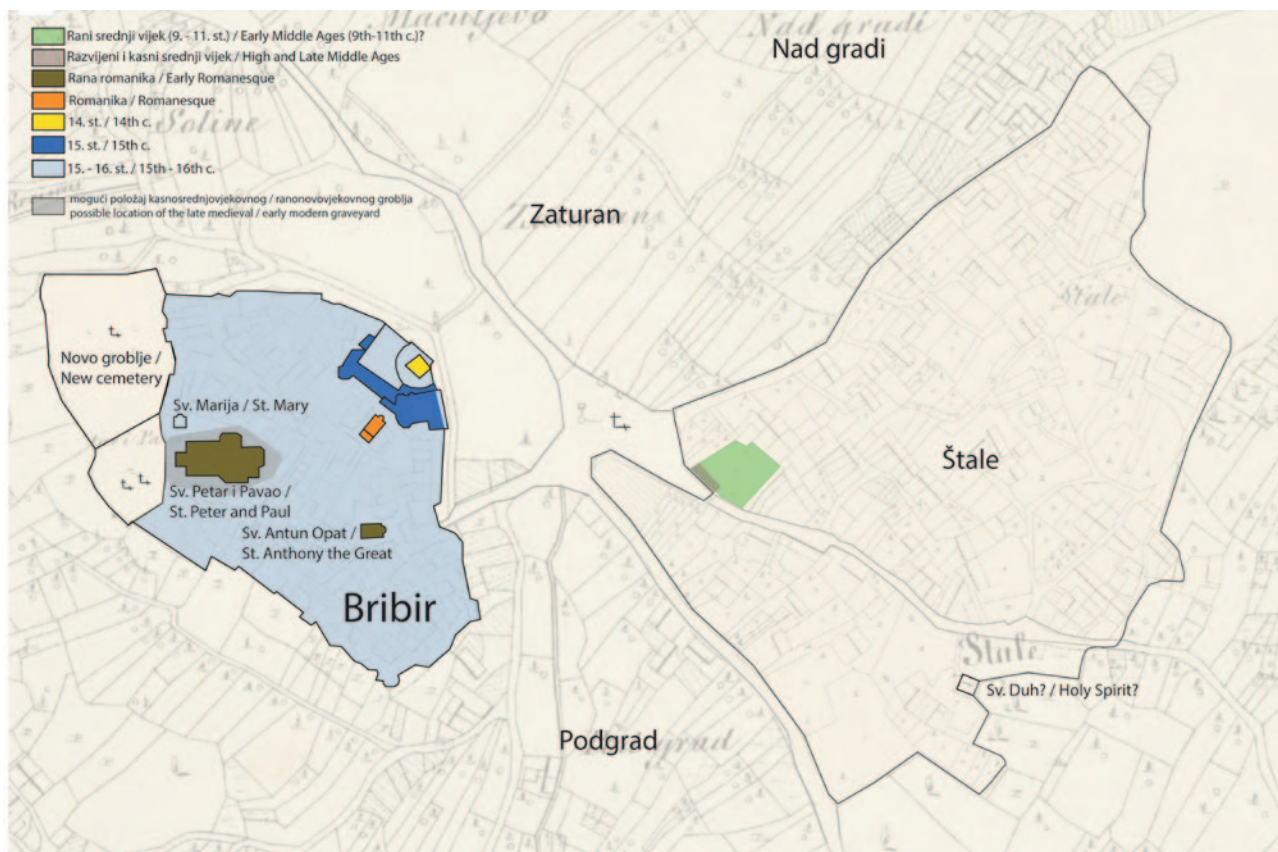
Sl. 1 Topografija Vinodola u srednjem vijeku (prema: Lipovac Vrkljan et al. 2023: Fig. 9, izradila: A. Konestra)
Fig. 1 Topography of medieval Vinodol (after: Lipovac Vrkljan et al. 2023: Fig. 9, made by: A. Konestra)

Kozmografiji Anonimnoga Ravenjanina (7. - 8. stoljeće) s kojim istraživači identificiraju upravo vinodolski Bribir (Bradanović 2012: 61 s ranijom literaturom).

O srednjovjekovnoj povijesti Bribira, ali i onoj čitavoga Vinodola posjedujemo iznimno malo podataka. Jedini posredni dokaz postojanja ranosrednjovjekovnih naselja groblja su otkrivena u Stranču, Triblju i Velom Dolu (za odnos groblja i naselja u srednjem vijeku vidi npr. Williams 2006: 179-214), datirana od kraja 8. do kasnog 11. stoljeća (Cetinić 1998; 2011; Lipovac Vrkljan et al. 2023: 159-160; Karković-Takalić, Janeš 2022: 148-149), iako se na lokalitetu Tribalj – Sv. Marija pokopavanje nastavilo i kroz razvijeni srednji vijek (Ujčić Grudenić 2015; 2016). U kontekstu širega poimanja srednjovjekovnoga Vinodola valja uzeti u obzir i moguće ranosrednjovjekovne grobove iz Bakra (Cetinić 1998: 19; Sekelj Ivančan, Tkalčec 2006: 175, n. 28; Curta 2010: 25, sve s ranijom literaturom) (sl. 1). S druge strane, prvi sigurni povijesni spomen Vinodola onaj je iz 1163. godine, u potvrdi darovnice Geze II. splitskoj metropoliji u kojoj se navodi *parochiam Vallis Vinarie* (Levak 2001: 36), što je ponovljeno na Splitskom saboru 1185. godine, potvrđujući postojanje crkvene cjeline Vinodola, iz čega se, prema M. Levaku, može naslutiti i postojanje istovjetne svjetovne cjeline (Levak 2001: 36, 39). Navod Vinodola u *Ljetopisu papa Dukljanina* mogao bi indicirati na preuzimanje ranijih podataka te spomen Vinodola u tim, nama nepoznatim ranijim izvorima, dok bi se prema nekim interpretacijama Vinodol spominjao i u tekstu Bašćanske ploče (Levak 2001: 38-39 s ranijom

literaturom; Ravančić 2014: 192, bilj 11; Janeš 2021: 220; vidi i Aničić 2016). No, zasigurno najznačajniji i najiscrpniji dokument koji svjedoči o srednjovjekovnoj povijesti i društvenome uređenju ovoga područja Vinodolski je zakon iz 1288. godine (za opsežnu literaturu vidi posljednje u Levak 2001; Ravančić 2011; 2014; Janeš 2021: 220; za pregled literature o povijesti Vinodola vidi Kosanović 2010) kojim su uređeni odnosi Kneževa Krčkih (kasnijih Frankapana), zasigurno od polovine 13. stoljeća feudalnih gospodara Vinodola (Levak 2001: 39; Galović 2019; Ravančić 2022: 174-175 s ranijom literaturom), i vinodolskih općina smještenih kako unutar „geografskoga Vinodola“ (Hreljin, Drivenik, Grižane, Bribir) tako i izvan njega (Trsat, Grobnik, Bakar, Ledenice) (usp. Ravančić 2014: 191).

Upravo iz toga dokumenta proizlazi da je Bribir naselje organizirano kao općina, ali i arhiprvadija (nadžupa), što upućuje na njegovu važnost u odnosu na druge općine Vinodola, barem do izgradnje Novog (grada), današnjeg Novog Vinodolskog (Kruhek 1988: 35-36; Levak 2001: 44; Medved 2012: 37; Ravančić 2014: 191-192; Starac 2018: 170). Prema tomu navodu moguće je pretpostaviti i da je sjedište ranije spomenute *parrochiae Vallis Vinarie* bilo upravo u Bribiru (Levak 2001: 43-44). Najstariji materijalni trag iz toga razdoblja u Bribiru jest utvrda s *donjonom* (branič-kula), datiranim u 1302. godinu natpisom na polukružnom nadvoju vrata (Horvat 2014: 132, 306-307, 336), oko koje se razvila frankopanska feudalna rezidencija – grad (danas uništena) (Matejčić 1988b: 73; Bradanović 2012: 65;

Sl. 2 Rekonstrukcija osnovnih urbanih značajki srednjovjekovnoga Bribira prema potvrđenim/pretpostavljenim fazama gradnje (podloga: Franciscanski katastar, Arcanum, Biszak et al. 2017; izradila: A. Konestra)

Fig. 2 Reconstruction of the main urban features of medieval Bribir according to supposed/confirmed construction phases (basis: Franciscan cadastre, Arcanum, Biszak et al. 2017; made by: A. Konestra)

Višnjic 2018: 171) (sl. 2). Kao i kod drugih vinodolskih kaštela, podgrađe koje se razvilo uokolo feudalne rezidencije, uglavnom na padinama, opasano je zidinama u 15. – 16. stoljeću, postavši tako *de facto* dio grada (Matejčić 1988b: 73–74; Bradanović 2012: 65) (sl. 2). Još jedan arhitektonski natpis svjedoči upravo o građevinskim radovima na zidinama bribirskog kaštela u 16. stoljeću (Horvat 2014: 306). Ranija arhitektura danas sačuvanih vinodolskih kaštela mogla je, kao i na nekim drugim bliskim područjima (Horvat 2014: 325), biti uglavnom drvena, što bi objasnilo, imajući ipak u vidu i nadasve nedostatnu arheološku istraženost, izostanak gotovo ikakvih naseobinskih nalaza iz razdoblja ranoga srednjovjekovlja (Matejčić 1988b; Goss 1989: 92; Bradanović 2012: 64–65). Sami teritoriji vinodolskih općina zasigurno su bili znatno veći od samoga grada i njegove uže okolice, sežući po svoj prilici do duboko u sjeverne gorske krajeve koji su, uz posjede unutar udoline, pružali raznovrsne gospodarske mogućnosti (Kruhek 1988: 35; Goss 1989: 92; usp. i Adamček 1972: 31; Polovina 1992: 158). O samim „urbanim“ sadržajima vinodolskih gradova ponešto je moguće saznati iz samoga Zakona – spominju se crkve (župne i druge), dvor, polača, toverne, dok se posredno mogu pretpostaviti sjedište satnika, kaptolske kuće/dvorane, lože, stražarske nastambe, a u samim kućama konobe te uz njih staje i spremišta (Bradanović 2012: 65). Time se ustvari može pretpostaviti kako su se vinodolske utvrde razvile unutar već postojećih naselja, odnosno kako je riječ o citadelama (Horvat 2014: 14). Međutim, arheološkim istraživanjima za sad nisu utvrđeni tragovi svjetovnih srednjovjekovnih gradnji ranijih od 15. – 16. stoljeća, kada se vinodolski gradovi postupno pretvaraju u kaštele (Matejčić 1988b: 74; Bradanović 2012: 65; Janeš 2021: 221–222). Zbog toga je vrlo teško definirati organizaciju pojedinih segmenata života vinodolskih gradova – općina kroz rani i razvijeni srednji vijek, što se posebno odnosi na organizaciju i izgled samih naselja te smještaj i organizaciju njihovih groblja. Naime, niti jedno od ranije istraženih vinodolskih groblja nije moguće povezati uz utvrđeno naselje, odnosno središte/sjedište neke od općina.

Istraživanja na lokalitetu Štale u Bribiru

Tijekom 2021. godine Institut za arheologiju proveo je zaštitno arheološko istraživanje na dijelu lokaliteta Bribir – Štale u općini Vinodolska općina. Toponim Štale obuhvaća šire područje smješteno na padinama sjeveroistočno od srednjovjekovne gradske jezgre Bribira, dok se istoimeni arheološki lokalitet smješta u njegovome južnom djelu, uz prometnicu koja vodi prema predjelu Duješin i naselju Ugrini, odnosno dalje sjevernije prema Lukovici i Liču, odnosno Gorskome kotaru (sl. 2), na padini koja je danas presječena cestom i brojnim okolnim građevinama.

Iskopavanja su provedena na području od približno 165 m² koje je zahvaćeno građevinskim iskopom za potrebe uređenja parkirališne zone

ispred Zadrugova doma Bribir (sl. 3).² Na ovome se području ranije nalazila obzidana zelena površina unutar koje su bila zasađena veća stabla, a prije gradnje Doma (otvoren je 1949. godine) nalazila se ledina te prema povijesnim fotografijama, jedna zidna struktura, moguće ostatak nekih ranijih građevina.

Iskopavanjem je istraženo 100 grobova³ s većim brojem *in situ* i poremećenih pokopa. Iako je za detaljnu determinaciju spola i dobi pokojnika, a posebno njihovih suodnosa, potrebno sačekati dovršetak antropoloških analiza, već je sada moguće ustanoviti kako su na groblju pokapane individue oba spola i svih dobnih skupina.⁴

Unastavku se donosi pregled položaja lokaliteta i istraživanja te preliminarni podaci o organizaciji groblja, načinu ukapanja, tipologiji grobova i kronologiji.

Položaj groblja i ranija saznanja

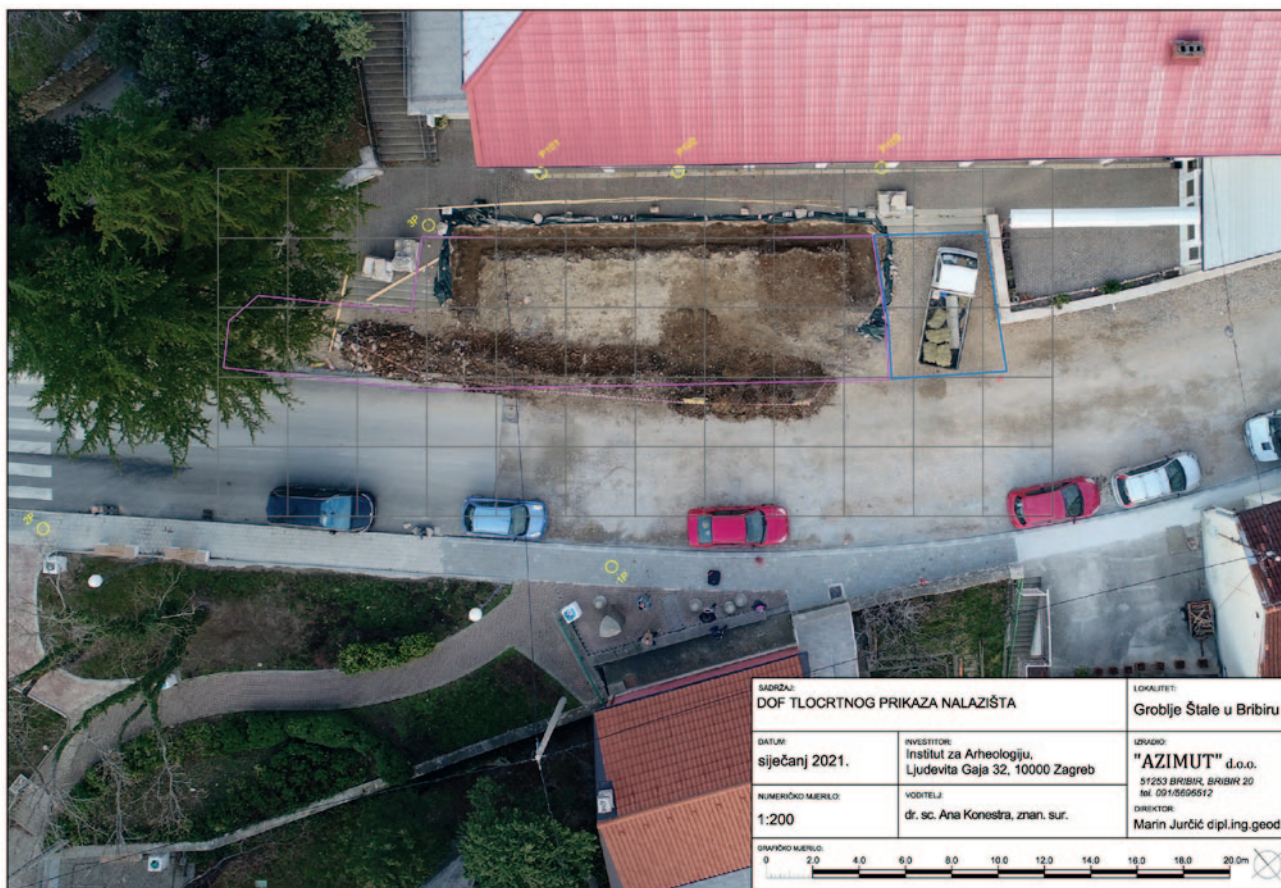
Geološki, Bribir i Štale nalaze se na podlozi karbonatnoga fliša (paleocen, eocen) tipičnoga za cijelu Vinodolsku dolinu (sinklinalu), na sjeveroistočnim padinama antiklinale koju tvore kredski vapnenci i dolomiti (Jagodnik et al. 2020: 57–58), odnosno nalazi se ispod strme, gotovo vertikalne vapnenačke litice, na rubu sipara (Jagodnik et al. 2020: 68–70, Fig. 10). Na samome je lokalitetu zabilježena stjenovita podloga koju tvore vapnenačke stijene, povrh kojih se nalazi sloj kamenja različitih, ali manjih dimenzija. Mjestimice se između matične stijene javljaju džepovi izrazito masnog crvenijeg sedimenta ili slojevi glinastoga sivo–zelenog sedimenta. Povrh ovih slojeva utvrđen je deblji sloj masnog, smeđeg glinovitog sedimenta s primjesama kamenja (vapnenci i klasti) manjih do srednjih dimenzija (kvartarni koluvijski) (usp. Palenik et al. 2019; Jagodnik et al. 2020). Na neposrednom području Bribira nalazi se nekoliko izvora i manjih vodotoka, pa tako i u neposrednoj blizini Štala.

Lokalitet Štale poznat je kao mjesto nalaza grobova s priložima koji su devastirani 1949. godine

2 Istraživanja su provedena uslijed preuređenja prostora uz prometnicu u parkirališni prostor. Na tome je prostoru ranije postojala veća žardinijera sa stablima, nogostup i stepenice za ulaz u zgradu Doma. Za potrebe uređenja parking prostora, ranije su strukture uklonjene te je građevinski iskop započeo bez nadzora arheologa. Po obustavi radova istraživanja su provedena u razdoblju od veljače do travnja, u dvije faze – prva je uključivala istraživanje prostora poremećenog bagerskim iskopom, a druga zonu smještenu prema istoku, do potpornoga zida gornje terase zgrade doma (sl. 3). Voditeljica istraživanja bila je dr. sc. Ana Konestra (Institut za arheologiju), a u istraživanjima su sudjelovali vanjski suradnici i studenti, uz povremeno uključivanje dr. sc. Goranke Lipovac Vrkljan, dr. sc. Siniše Krznara i Sebastijana Stingla, mag. arheol., iz Instituta za arheologiju. Strojni iskop proveo je obrt Nedeljko d.o.o. iz Triblja, a geodetsko snimanje tvrtka Azimut d.o.o. iz Bribira. Investitor je bila općina Vinodolska općina.

3 Definiranje grobnih cjelina bilo je otežano zbog situacije na terenu, vidi niže u *Metodologija istraživanja*, te će se daljnjim post–terenskim analizama navedena brojka moguće izmijeniti.

4 Detaljni rezultati antropoloških analiza su u razradi te će biti objavljeni na drugom mjesto. Također, arheološki se materijal još uvijek dijelom nalazi na restauraciji i znanstvenoj obradi, stoga će i on u cijelosti biti naknadno objavljen.

Sl. 3 Zračni snimak lokaliteta s ucrtanim iskopom, fazama (ružičasto: 1. faza; plavo: 2. faza.) i kvadratnom mrežom (izradio: M. Jurčić, Azimut d.o.o.).
Fig. 3 Aerial image of the site, indicating the extent of the excavation, excavation phases (pink: 1st phase; blue: 2nd phase), and the quadrant grid (made by: M. Jurčić, Azimut d.o.o.)

prilikom gradnje Zadržnogoga doma (Cetinić 2011: 15; Starac 2000: 50; 2018: 169–170). S obzirom na nalaze – keramiku, naušnice grozdolikoga tipa, željezne nožice – koji su poznati prema predaji kazivača i nekoliko mogućih nalaza koji se čuvaju u Pomorskom i povijesnom muzeju Hrvatskog primorja Rijeka (PPMHP) kao dio staroga fundusa sušačkoga muzeja, zaključeno je kako bi se moglo raditi o ranosrednjovjekovnim grobovima tzv. poganskoga horizonta kraja 8. i prve polovice 9. stoljeća (Starac 2000: 50), poznatoga s drugih položaja ranosrednjovjekovnih groblja Vinodola (Cetinić 2011: 25, 241–242).⁵ Međutim, s obzirom da se navedeni nalazi nisu sačuvali, a oni koji su pohranjeni u PPMHP Rijeka upitne su provenijencije te kronološki nešto manje indikativni, navedene podatke ipak treba uzeti sa zadržkom.

Dok je o samoj gradskoj jezgri Bribira ponešto povijesnih podataka poznato (vidi gore), šira okolica nije nikada znatnije znanstveno obrađena, uz iznimku nekoliko više ili manje udaljenih crkvenih objekata (Starac 2000). E. Laszowski spominje da su Bribirci odmah izvan grada držali stoku, pa bi se možda u tome navodu trebao potražiti izvor toponima Štala (Laszowski 1923: 215). Uvidom u povijesni katastar

primjećuje se da je u jugoistočnom dijelu Štala bio smješten manji sakralni objekt, kapela sv. Duha (sl. 2), kojega bi se uvjetno, isključivo na temelju topografije, moglo dovesti u vezu s grobljanskim prostorom. Međutim, prema pojedinim podacima ta je kapela izgrađena 1669. godine, a objekt je porušen tijekom proširivanja ceste prema Lukovu i o njemu se gotovo ništa ne zna (Antić Peverin 2008). Danas se preko puta položaja nekadašnje kapele nalazi poklonac, a s obzirom na dataciju gradnje teško je govoriti o eventualnom kontinuitetu sakralno–sepulkralnoga prostora. Također, na istoj je podlozi vidljiva i oznaka za drveni križ (raspelo?) na samome raskrižju, što bi također moglo upućivati na kontinuitet sakralnosti ovoga područja, iako su takva raspela bila izrazito česta uz ceste i putove kroz kasni srednji i rani novi vijek (Timmermann 2011: 386), doduše, katastar ih, čini se, u Vinodolu bilježi samo ovdje. Raspelo na tome položaju vidljivo je i na jednoj fotografiji iz 1913. godine. Zanimljiva je još jedna oznaka koja se nalazi na samome raskrižju, a koja bi, prema legendi Franciskanskoga katastra (Arcanum), mogla označavati groblje, posebno ako ju se usporedi s gotovo identičnim oznakama smještenima na području današnjeg groblja u Bribiru (sl. 2). Ukoliko je tomu tako, ostaje nejasno je li ukapanje trajalo sve do 19. stoljeća (što se prema

5 Vidi npr. prsten: PPMHP102165, nož: PPMHP102175.

istraživanjima za sada ne čini izglednim) ili je na ovaj način obilježen prostor staroga groblja, čija je memorija još uvijek bila prisutna. Sakralni objekt na području raskrižja cesta u južnome dijelu Štala vidljiv je na prvoj austrijskoj vojnoj izmjeri (1783. – 1784. godine) (Arcanum), dok je nešto istočnije, približno kao na katastru, obilježen u prvoj izmjeri Karlstädter Generalata (1774. – 1775. godine) (Arcanum) – u oba se slučaju objekt nažalost prikazuje bez titulara, a manje razlike u položaju vjerojatno bi trebalo pripisati omjeru i detaljnosti karte. Današnja crkva sv. Josipa, koja se nalazi nekoliko desetaka metara od samoga lokaliteta, izgrađena je početkom 20. st. (Antić Peverin 2008), stoga nije poveziva uz lokalitet srednjovjekovnoga groblja, iako se nanjenom mjestu mogla nalaziti (znatno) ranija sakralna građevina, no za to za sada ne postoje sigurnije naznake.⁶

Osim Štala, u kontekstu srednjovjekovnih groblja bibrirskoga područja, spominju se još lokaliteti kod crkve sv. Jerolima u naselju Podgori i kod ruševina crkve sv. Ane između Miroša i Papića (Starac 2018: 170), koje se obično smješta u širi kontekst starohrvatskih groblja Vinodola (Cetinić 2011: 13–35), iako o njihovoj dataciji nema podataka. Korištenje položaja na Štalama u svrhu ukapanja vjerojatno zamire kada se groblje počinje formirati uokolo crkve sv. Petra i Pavla unutar samoga naselja (Starac 2000: 69). Prema analogijama iz Dalmacije, moguće je pretpostaviti da se premještanje groblja u okolicu crkve moglo dogoditi već tijekom 11. stoljeća (Petrić 2009: 277), odnosno najkasnije u ranome 12. stoljeću (Sokol 2019: 120; ali vidi i Curta 2018) kada je u samome Bribiru, ukoliko prihvatimo podatke iz skromnih izvora, moralo postojati sakralno zdanje, naravno, ako se na samome groblju nije formirala crkva, na što bi, možda, stari kartografski prikazi ipak mogli upućivati. Ukoliko se analogiju potraži na bližim prostorima odnosno u Rijeci, eventualno formiranje groblja uz crkvu moglo bi se očekivati od 13. stoljeća (Janeš, Azinović Bebek 2022: 375). Valja naglasiti kako u Vinodolu dosad nisu zabilježeni primjeri predromaničke arhitekture ili skulpture (Goss 1989: 92; Bradanović 2012), što ga značajno odvaja od susjednih područja Istre i Dalmacije (usp. npr. Jakšić 1996: 143; Bilogrivić 2018a s ranijom literaturom) te otežava identifikaciju faze groblja u okolici crkava. Naime, najraniji sigurno datirani grobovi u sklopu jedine arheološki istražene vinodolske crkve – sv. Marija Snježna u Belgradu – smještaju se u 17. – 18. stoljeće (Starac 1989; Rosić 2017).

Metodologija istraživanja

Arheološka istraživanja na području Štala bila su zaštitnoga karaktera i provedena su uslijed građevinskih radova, što je znatno utjecalo na očuvanost većega dijela lokaliteta te je zahtijevalo, zajedno s uglavnom lošim meteorološkim

prilikama, određene metodološke prilagodbe. Naime, korištenje teške mehanizacije za potrebe iskopa i poravnavanja terena za izradu parkirališne površine prije izlaska arheologa na teren, uvelike je utjecalo na očuvanost većega dijela osteoloških nalaza, te je uslijed tih okolnosti razvidna razlika u očuvanosti skeletnoga materijala iz prve i druge faze istraživanja (usp. Leskovar 2021), a koja je obuhvatila područje gdje ranije nisu provedeni građevinski iskopi (sl. 3). Pretpostavlja se također da je strojnim iskopom uništen dio recentnijih grobova, na što ukazuje stratigrafska situacija dokumentirana u sjevernome profilu smještenom ispod dvorišnoga dijela građevine Zadružnoga doma. Naime, grobovi dokumentirani u profilu nalaze se 20–ak cm više u odnosu na grob koji je ustanovljen na razini prometnice, odnosno na površini iskopa. Osim toga, za potrebe gradnje novoga potpornog i ogradnih zidova parkirališta, uz rubove iskopa, a prije početka istraživanja, iskopan je rov širine do oko 1 m i dubine 30–ak cm od zatečene površine, kojim su također presječeni pojedini grobovi. Prilikom poravnavanja i utabavanja površine za potrebe asfaltiranja, dio kosti iz destruiranih grobova raznesen je po gotovo čitavoj površini (manje na zapadu, ponajviše u središnjem dijelu i na istoku). Dodatna otegotna okolnost bio je i dotok oborinskih voda iz jedne od odvodnih cijevi koje se nalaze u sjevernome profilu, što je znatno pridonosilo zadržavanju vode na ovome prostoru. S obzirom da je od dana obustave građevinskih radova do dana početka istraživanja proteklo gotovo mjesec dana, teren je često plavio što je dodatno utjecalo na očuvanost lokaliteta.

Tijekom istraživanja vođena je standardna arheološka dokumentacija, geodetski je snimljen položaj svih posebnih nalaza i uzoraka koji su pronađeni *in situ*, dok je područje iskopa podijeljeno u kvadrate (sl. 3), čime je olakšano dokumentiranje nalaza, posebno onih dislociranih. Navedena devastacija dijela stratigrafije groblja, gustoća pokopa te značajke geološke podloge uvelike su otežali prepoznavanje grobnih raka, a ponekad i samih grobnih cjelina. Potonje je zabilježeno i u slučaju groblja na položaju Gorica u Stranču (Cetinić 2011: 35). Nešto uočljivije bile su zapune pojedinih grobova na području 2. faze istraživanja.

Zbog navedene terenske situacije te nepovoljnih meteoroloških uvjeta nije bilo moguće istovremeno provoditi istraživanje na cijelome području iskopa prateći horizontalnu stratigrafiju, a posebno jer su dijelovi terena često bili poplavljeni.

U kontekstu metodologije ovoga rada potrebno se osvrnuti na nekoliko terminoloških problema s kojima smo se susreli već tijekom terenskih istraživanja, a to se posebno odnosi na termin „grob“ (usp. npr. Kay, Koncz 2023: 117–118). Naime, postavlja se pitanje što je „grob“, definiran u suvremenoj arheološkoj terminologiji kao „jama u koju se polažu posmrtni ostatci pokojnika“ (Struna: grob), a u slučaju uzastopnoga pokapanja na istome mjestu te se ukazala potreba za redefiniranjem, odnosno

⁶ Položaj crkve znatno je deniveliran u odnosu na prometnicu i položaj groblja, pa nije isključeno da su mogući ostaci crkve uklonjeni prilikom radova koji su doveli do denivelacije toga prostora.

pojašnjenjem termina kako bi se pojedine prakse što pravilnije interpretirale. Grobom se u ovome istraživanju smatra grobno mjesto – zona groblja gdje se odvijalo jedno ili više uzastopnih, topografski povezanih pokopa. Alternativno bi se mogao koristiti i termin grobnica, no on je uvriježen za slučajeve građenih grobnih struktura (Struna: grobnica). S druge se strane depozicija svake pojedine individue ovdje naziva pokop (što bi odgovaralo engl. *burial*) i u terenskoj dokumentaciji odgovara jednoj stratigrafskoj jedinici. Individua–pokojnik, stratigrafske značajke i nalazi koji karakteriziraju jedan pokop odgovaraju jednoj grobnoj cjelini. Unutar jednoga grobastoga možemo očekivati jedan ili više pokopa. Pokopom/pokopima se smatraju i dislocirane kosti individue ili više individua koje su unutar groba pokopane prije one koja je pronađena *in situ*. Ukopom se smatra negativ nastao kopanjem grobne rake za svaki pojedini pokop, a koja može i ne mora odgovarati samome grobu. Jednim su grobom tako smatrane situacije u kojima se individue nalaze u vertikalnom stratigrafskom odnosu (kosturi su jedan iznad drugoga) (npr. G 7, sl. 4a), horizontalnom stratigrafskom odnosu (kosturi su jedan pored drugog u jasnome suodnosu), kao i situacija jedne *in situ* individue i dislociranih kosti ranijeg/ih ukopa. Slučajevi presijecanja, odnosno parcijalnoga vertikalnoga preklapanja dvaju pokopa smatrani su dvama grobovima (npr. G 25, 25a, 25b, 25c, sl. 4b).

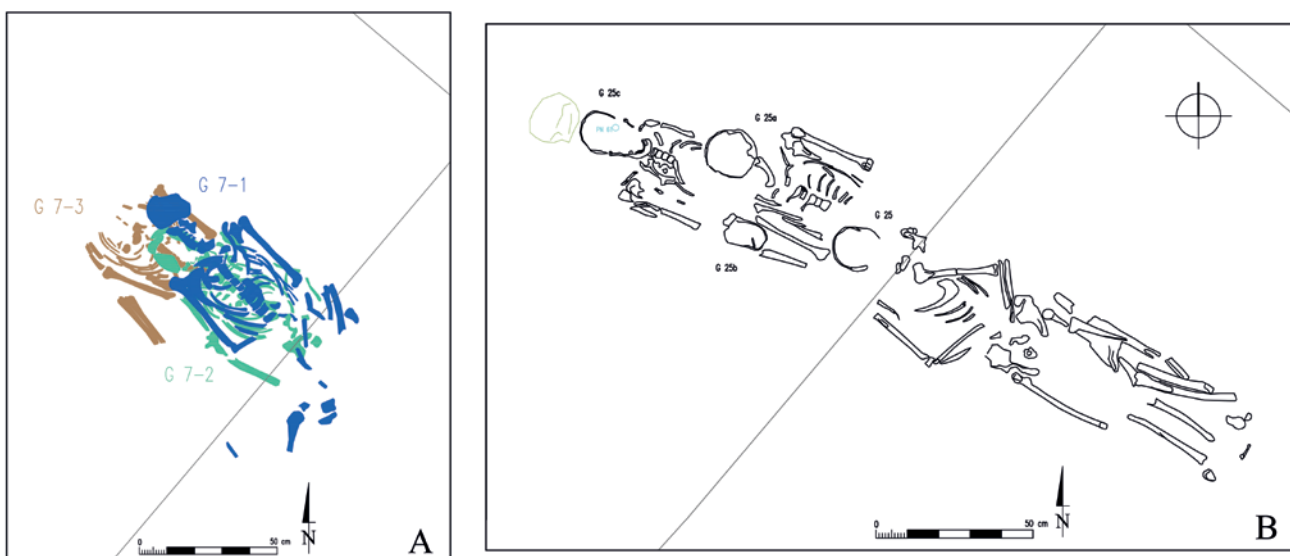
Značajke grobova, organizacija groblja i kronologija

Istraženi grobovi utvrđeni su u središnjoj i istočnoj zoni istraživane površine te u zapadnom, sjevernom i istočnom profilu (sl. 3; 5). Zapadni dio iskopa već je ranije, čini se, devastiran polaganjem vapnene podnice ili korištenjem prostora za pripremu žbuke (s obzirom da nisu utvrđeni zidovi teško je definirati točan karakter toga debljeg i prostorno

omeđenog sloja vapnene žbuke). Grobovi također nisu utvrđeni u proširenju iskopa ispred zapadnih pristupnih stepenica Zadružnoga doma, međutim s obzirom na sterilnost i neporemećenost sedimenta, čini se da se ovdje niti nisu nalazili.

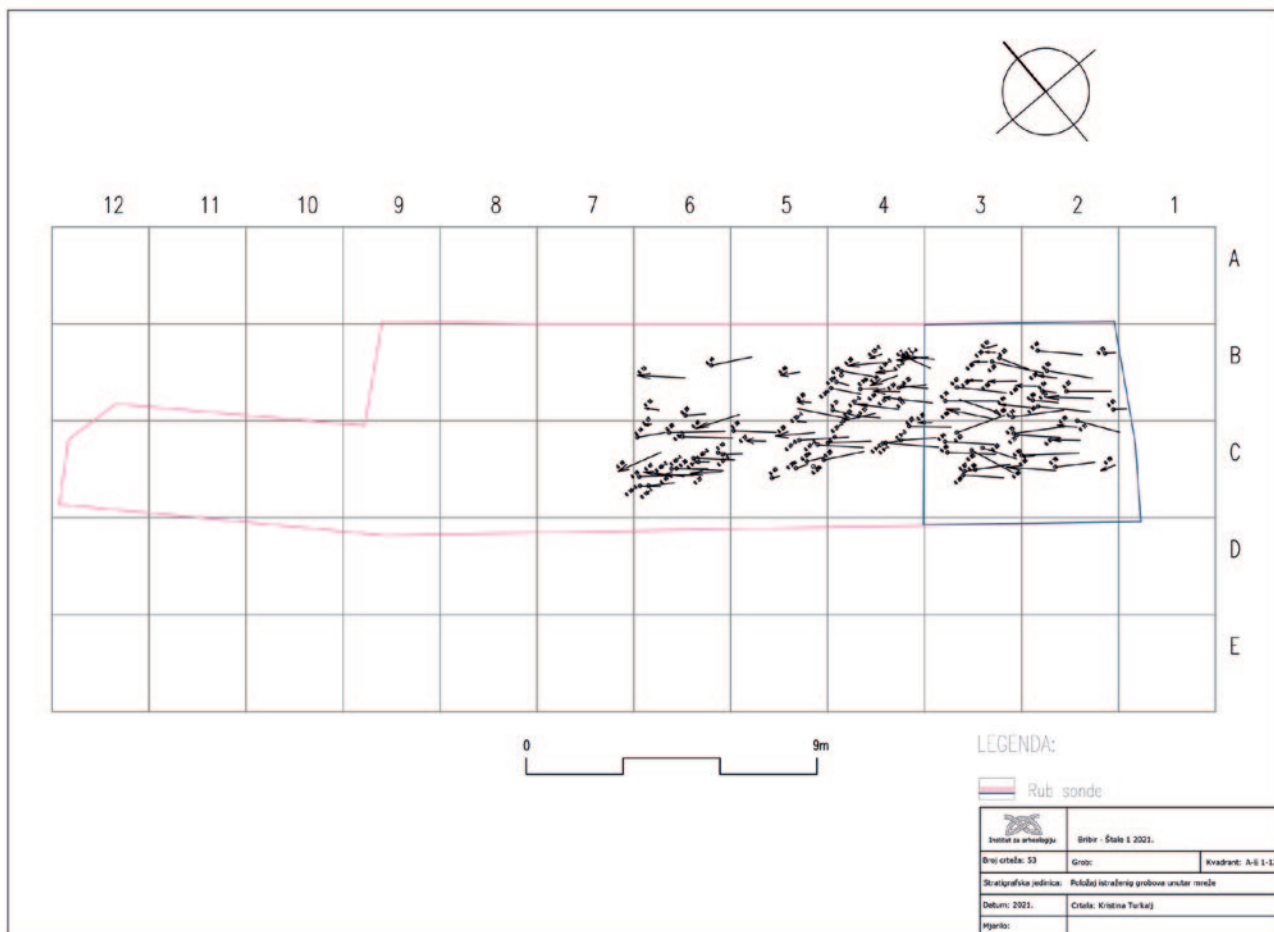
Na istraživanome prostoru groblja na Štalama nisu utvrđeni tragovi kompleksnije grobne arhitekture, već su svi pokojnici polagani u zemljane rake, čija je definicija u većini slučajeva bila otežana jer se zapune nisu jasno razlikovale od sloja u kojemu su grobovi ukopani. Uz grobove, ponekad i iznad samih kostura ili u neposrednoj blizini u pojedinim slučajevima nalazilo veće kamenje (jedan do dva kamena, rijetko više), no s obzirom da nedostaju gornji stratigrafski slojevi nije jasno je li ono namjerno polagano ili je dio geološke podloge u koju su grobovi ukopani. U svakom slučaju čini se da rake nisu bile sustavno ili cjelovito omeđene kamenjem kao što je to slučaj na nekim drugim grobljima istočnojadranskoga prostora (npr. Petrincec 2009: 107–108; Sokol 2019: 151, varijante A1 i A2), a jesu li grobovi možda označavani kamenim humkama, kao na Velom Dolu (Matejčić 1974: 10), nemoguće je zaključiti. Vjerojatno je veće kamenje, zamijećeno u pojedinim slučajevima, ustvari ovlaš složeno uz rub rake prilikom kopanja i odvajanja većeg kamenja iz zemlje za zatrpavanje (usp. za Stranče, Sokol 2020: 68–69) (npr. G 11, sl. 6), iako valja ostaviti otvorenima i neke druge mogućnosti (usp. Belaj, Sirovica 2016). To je tim više moguće jer je kamenje uz rubove raka mahom zamijećeno u dijelu iskopa gdje je geološka podloga bila bogatija kamenom.

O horizontalnoj stratigrafiji groblja teško je govoriti s obzirom da u zoni 1. faze istraživanja po svojoj prilici nedostaje barem jedan sloj grobova, stoga je prividna gustoća pokopa u istočnoj zoni (sl. 5) vjerojatno odraz stanja očuvanosti lokaliteta, prije nego li realna slika zoniranja groblja. Ipak, iako su grobovi prostorno razmješteni s tendencijom stvaranja pravilnih redova, većina ih je poremećena

Sl. 4 A: Stratigrafska situacija u G 7; B: Stratigrafska situacija grobova 25, 25a, 25b, 25c (snimak: M. Jurčić, Azimut d.o.o., A. Konestra; crtež: K. Turkalj; izradila: A. Konestra)

Fig. 4 A: Stratigraphy in grave G 7; B: Stratigraphy of graves 25, 25a, 25b, 25c (measurements: M. Jurčić, Azimut d.o.o., A. Konestra; drawing: K. Turkalj; made by: A. Konestra)

Sl. 5 Tlocrt s položajem grobova – shematski prikaz (snimak: M. Jurčić, Azimut d.o.o., A. Konestra; izradila: K. Turkalj)

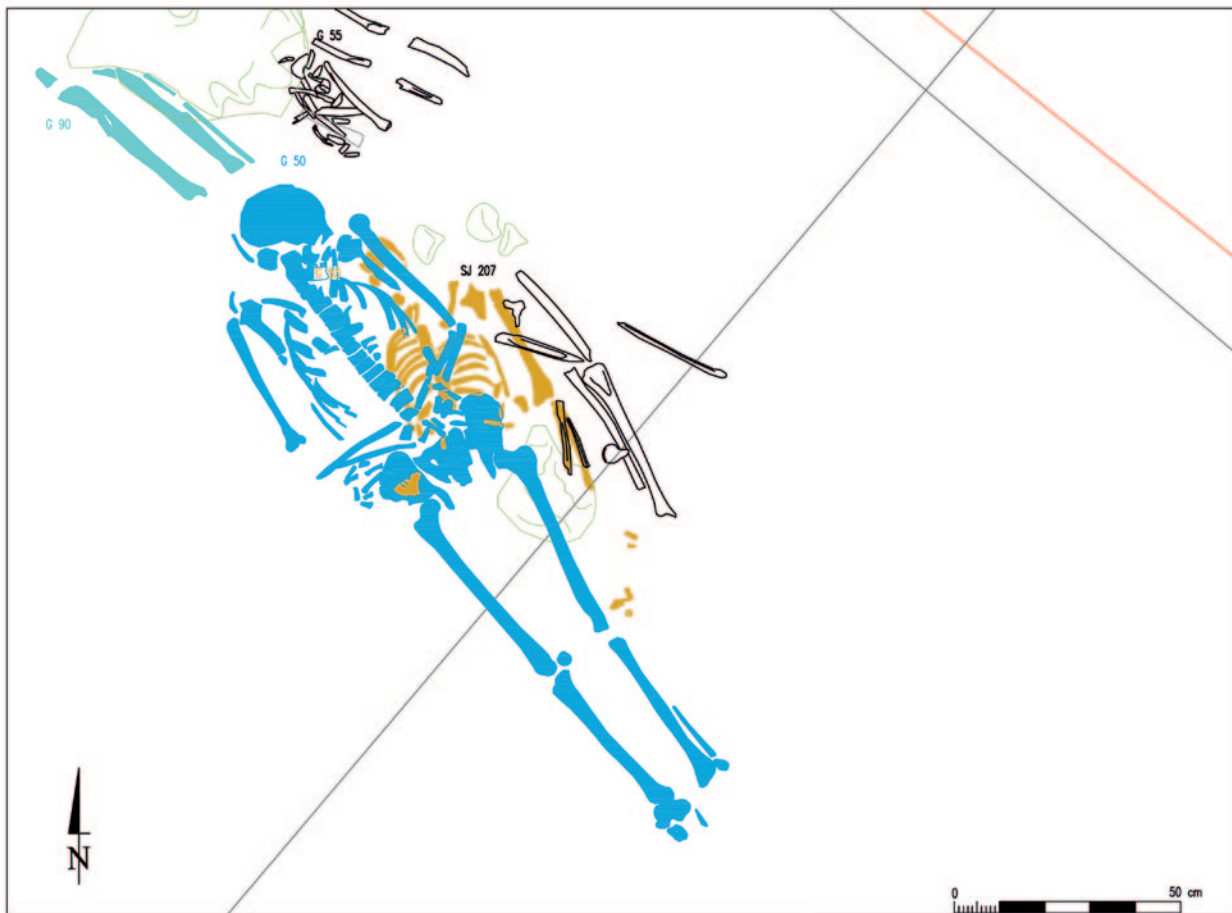
Fig. 5 Layout of the position of graves – schematic representation (measurements: M. Jurčić, Azimut d.o.o., A. Konestra; made by: K. Turkalj)

Sl. 6 Razmještaj kamenja u G 11 (snimila: A. Konestra)

Fig. 6 Placing of stones within G 11 (photo by: A. Konestra)

i dijelom presložena. Osim standardnih, prirodnim čimbenicima uzrokovanih promjena, kod svih grobova koji ne pripadaju najrecentnijoj fazi ukapanja zabilježene su post-depozicijske promjene uzrokovane ljudskim djelovanjem (usp. Gleize 2020: 117–118; za Dalmaciju Jakšić 1996: 142–145). Dokumentirane su u vidu uzastopnoga ukapanja unutar istoga groba, odnosno na istome grobnom položaju uz respektiranje, pomicanje ili oštećivanje starijih pokopa (sl. 4a). Osim toga utvrđeno je i presijecanje starijih grobova prilikom novih pokopa (sl. 4b). U pojedinim je situacijama unutar istoga groba zamijećena kombinacija navedenog. Na primjer, u □ B2–3 G 50 presjekao je stopala G 90, a dijelom je presložio G 53 (sl. 7). Istočno od G 50 zabilježene su grupirane duge kosti SJ 207 koje moguće pripadaju najstarijem pokopu na ovome prostoru, odnosno G 53. Stoga je iznimno teško detektirati namjerno uzastopno polaganje unutar istoga groba, iako je ono moguće pretpostaviti u pojedinim slučajevima (npr. G 7, G 22) (sl. 4a). Jednako je teško, s obzirom na otežano razlučivanje ukopa i zapuna raka, pripisati dislociranje ranijih pokopa pojedinoj fazi ukapanja. Tolika učestalost višestrukih pokopa unutar istoga ili moguće istoga groba, odnosno na užemu prostoru, te razina post-depozicijskih poremećaja nije dosad zabilježena na (rano) srednjovjekovnim grobljima Vinodola, već

Sl. 7 Stratigrafija u □ B2-3 – odnosi grobova G 50, G 53 i G 90 (snimak: M. Jurčić, Azimut d.o.o., A. Konestra; crtež: K. Turkalj; izradila: A. Konestra)
 Fig. 7 Stratigraphy in □ B2-3 – relationships between graves G 50, G 53, and G 90 (measurements: M. Jurčić, Azimut d.o.o., A. Konestra; drawing: K. Turkalj; made by: A. Konestra)

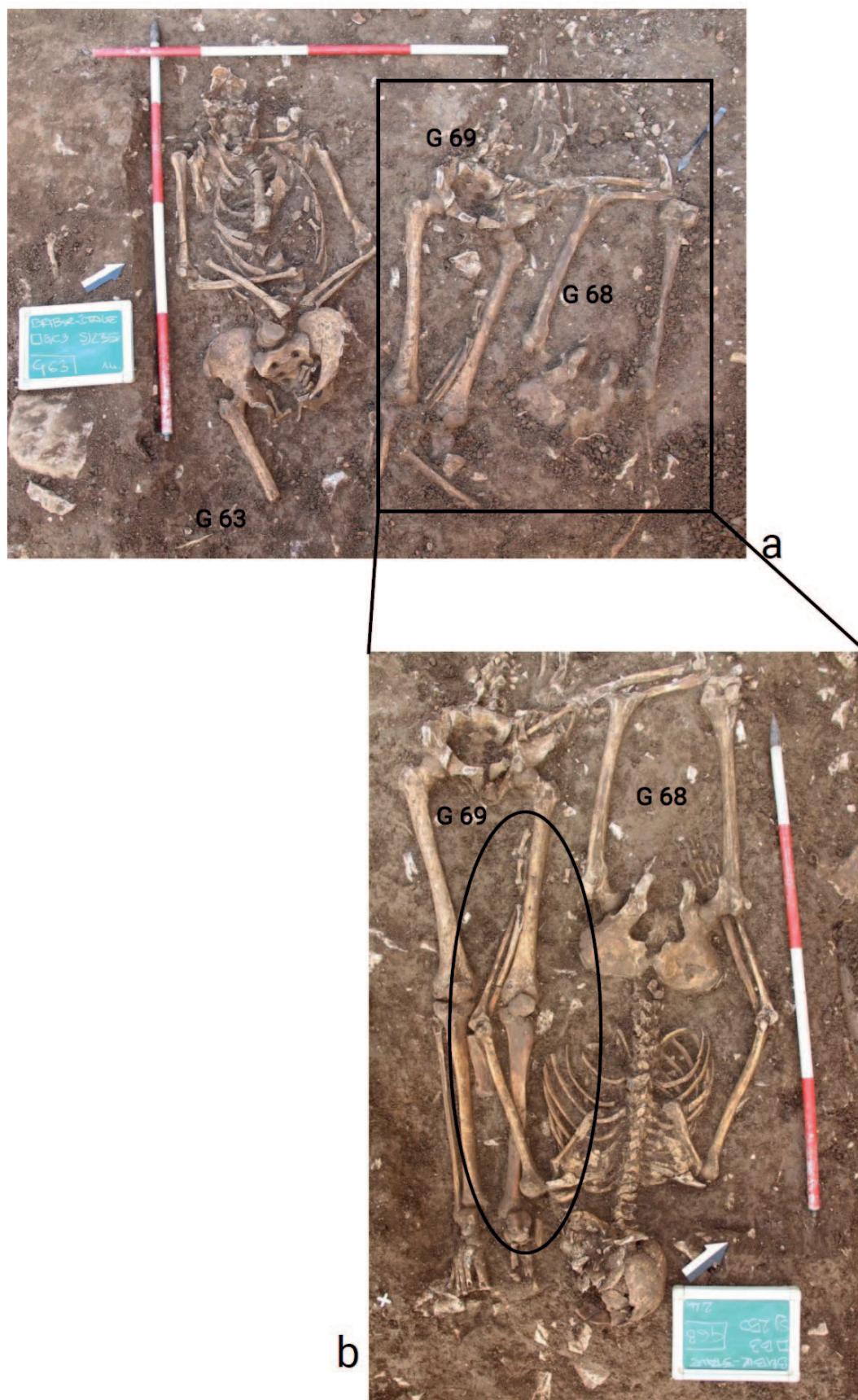
se javlja u znatno manjemu broju slučajeva (npr. u Triblju, usp. Ujčić Grudenić 2015: 15 i vidi niže).

In situ zatečeni kosturi ukazuju na pretežito polaganje pokojnika u smjeru sjeverozapad – jugoistok (glava na sjeverozapadu) uz veći ili manji otklon. Gotovo svi su pokojnici, osim onoga u G 68 (sl. 8), položeni ispruženi na leđima, ruku pruženih uz tijelo ili prekriženih na zdjelici ili trbuhu, odnosno u različitim kombinacijama navedenoga, a u jednom slučaju savijenih na prsima. Nekoliko je pokojnika odstupalo od pravilne orijentacije: pokojnik iz G 23 bio je orijentiran u suprotnome smjeru istok – zapad (SJ 104 – G 23), a isto je moguće pretpostaviti i u slučaju parcijalno sačuvanoga kostura SJ 135 iz G 30. Utvrđen je još jedan kostur (SJ 250 – G 68) orijentacije jugoistok – sjeverozapad s glavom na istoku, koji se posebno ističe i svojim ispruženim položajem na trbuhu.

O istaknutome G 68 valja iznijeti dodatne opaske. Prema preliminarnom pregledu moguće je pretpostaviti kako je riječ o pokopu mlađe odrasle osobe muškoga spola, uz koju nisu pronađeni nalazi nošnje, osobnoga inventara niti prilozni. Kostur je položen na trbuh, s desnom rukom ispruženom (blago svijenom) podalje od tijela i lijevom smještenom ispod zdjelice. Noge, samo parcijalno sačuvane, položene su ravno, a glava je okrenuta u desnu stranu (sl. 8b). Zbog položaja tijela, a posebno desne ruke, teško je da je

individua mogla biti položena u lijes, već je vjerojatnije bila pokopana u nepravilnu, oveću zemljanu raku.

S obzirom na vrlo brojne nalaze čavala, i to možda u većem broju u zapadnome, vjerojatno recentnijem dijelu istraživanoga prostora groblja, moguće je pretpostaviti raširenu uporabu drvenih ljesova, što bi posredno moglo govoriti i o kronologiji ovoga dijela groblja. To se posebno očituje u slučaju zapune(?) SJ 70, gdje su čavli zabilježeni pravilno raspoređeni u tri kuta unutar moguće grobne rake, uz koju se doduše ne može sa sigurnošću povezati i neki pokojnik (ponešto pomaknut južnije istražen je kostur vrlo maloga djeteta – SJ 80, G17). S obzirom da je južni dio istočnoga segmenta iskopa (□ C5/6/7) znatno oštećen ranijim intervencijama (septička jama? recentni kanal?) kao i korijenjem stabala koja su se prethodno nalazila na ovome prostoru, a i sama je stratigrafija zbog niza višestrukih pokopa mahom djece izuzetno složena, položaje čavala nije uvijek bilo moguće povezati uz pojedine pokojnike i/ili grobove, no njihov broj sa sigurnošću sugerira postojanje ljesova u većem dijelu istraženih grobova. Potvrdu korištenja drvenih elemenata pružaju pojedini grobovi istraženi tijekom 2. faze istraživanja u sklopu koje je obuhvaćen istočni dio iskopa. Ovdje su grobovi ukapani u glinoviti sediment koji je omogućio makar slabo očuvanje ostataka drveta te je jedino u tome dijelu

Sl. 8 Terenska situacija grobova G 63, 68, 69 (a) i odnos grobova G 68 i 69 (b) (snimila: A. Konestra)
 Fig. 8 *In situ* position of graves G 63, 68, 69 (a) and stratigraphic relations of G 68 and 69 (b) (photo by: A. Konestra)

iskopa bilo moguće razlikovati ukop i zapunu grobova. Ipak, s obzirom na slabu očuvanost nije posve jasno radili se u svim slučajevima o ljesovima ili pak isključivo o poklopticama ili podložnicama (usp. Cetinić 1998: 51, sl. 36; 2011: 36 za Stranče; Ujčić Grudenić 2015; 2016 za Tribalj) s obzirom da uz ostatke drveta čavli pronalazeni tek iznimno. Također, ostaci drva se tek u rijetkim slučajevima mogu pripisati pojedinim grobovima odnosno pokopima, a često se radi o tek manjim ulomcima koji su se odlomili tijekom prekopavanja.

Najbrojniji nalazi koje je moguće povezati uz same pokojnike pripadaju nakitu, koji se javlja u 32 groba i može se podijeliti u dvije osnovne kategorije: naušnice i/ili sljepoočničarke i prstenje. Jedan dio nalaza potječe iz slojeva sedimenta u kojeg su ukopani grobovi (SJ 127, 140), uslijed remećenja grobova prilikom naknadnoga pokopavanja (usp. Jakšić 1996: 142, 145). Rijetki su metalni predmeti (ukupno sedam) koji ne pripadaju navedenim kategorijama. To su: željezni ključ (PN 9, G 11), brončana aplika? (PN 94), nožić (PN 193, G 86), strelice (pronađene izvan groba, PN 135, 149), željezna kugla (za pušku?, pronađena izvan groba, usp. Matković 2013: 23), željezna alka (PN 146) i za sad neidentificirani ulomak pločastoga željeznog predmeta (PN 177, G 80). Unutar zapuna grobova te u slojevima između njih pronađeni su ulomci uglavnom grube keramike, pojedini su ukrasom u obliku valovnice ili reljefnih traka (usp. npr. Petrinec 1996: 127–128; Višnjčić 2016: 339, 368–369), dok je uz lubanju pokojnika SJ 233 u G 61 pronađen ostatak tekstilne trake (Martinčić 2024: 80, 82, sl. 6, 9, tab. 1). Nedostaju stoga druge, u grobljanskim kontekstima česte kategorije nalaza, poput dijelova odjeće (osim moguće aplikе), oružja ili nabožnih/apotropaičkih predmeta, što također ukazuje na kronologiju istraženih grobova (za ranija razdoblja vidi Belošević 1980; Cetinić 2011; Petrinec 2009 s ranijom literaturom; za kasnija razdoblja usp. npr. Vučić 2021: 219, 221, 223; za Vinodol: Starac 1989; Rosić 2017; Rijeku: Azinović Bebek, Janeš 2016; Istru: Krnjak 2004; Dalmaciju: Jakšić 1996; vidi i Krznar 2014: 226; 2021: 143–144).

Kronologiju korištenja istraženoga dijela groblja na Štalama stoga je, za sada, moguće predložiti isključivo na temelju preliminarnе analize nakita, naušnica i prstenja, i dva radiokarbonska datuma. Naušnice se javljaju u nekoliko tipoloških inačica, a ovdje će se donijeti tek sumarni opis s ciljem determiniranja kronologije groblja i pojedinih posebnosti. Najčešći tip odnosi se na jednostavne karike, češće u brončanoj nego u srebrnoj inačici, različitih veličina i debljina te s odsječenim ili iskucanim krajevima. Ovaj vrlo jednostavni i rasprostranjeni nakit tipičan je u Dalmaciji za razdoblje od polovine 9. pa do 12. stoljeća (Belošević 1980: 86), odnosno 13. stoljeća (Jakšić 1996: 151), a deblja varijanta ograničena je, moguće, na sredinu 10. – sredinu 11. stoljeća (Sokol 2019: 283). Javljaju se i unutar groblja bjelobrdske kulturne skupine (I. i II. faza) (usp. npr. Tomičić 1990: 124–127, T. VI, X.1, XVII, XIX, XXI.1 i dr.) te su već prepoznate i na drugim grobljima Vinodola (Sekelj 1993: 100, 3b, T. III/10; Cetinić 1998: 60).

Brojčano slijede različite inačice jednojagodnih naušnica. Par srebrnih naušnica pripada tipu jednojagodne naušnice s filigranski „košarasto“ izrađenom jagodom fiksiranom namotanom žicom, s petljom i kvačicom; jedan par tipu srebrnih naušnica s filigranski ukrašenom površinom nešto duguljastije jagode; druge dvije srebrne naušnice s jednom jagodom čini se ne tvore par i pripadaju neukrašenoj varijanti. Naušnica slična prvoj varijanti poznata je iz recentnih istraživanja u Tribalju, kod crkve sv. Marije (Ujčić Grudenić 2015: 19, sl. 9), a datacija tipa smješta se u puno 11. – početak 12., odnosno u pojedinim varijantama do u 13. stoljeće (Jakšić 1996: 151; Petrinec 2009: 295, bilj. 5; Sokol 2019: 288, br. 21).

Jedan par naušnica iz G 63 pripada filigranski ukrašenim trojagodnim naušnicama s tordiranom karikom (sl. 9). Moguće je, s obzirom na potonji detalj i veličinu, da je riječ o sljepoočničarkama. Pripadaju vrlo čestom tipu kasnoga 13. i 14. stoljeća (Sokol 2019: 321–324; Petrinec 2019: 68; Vučić 2021: 218), iako se na pojedinim grobljima javljaju tek od sredine 14. stoljeća i traju do sredine 15. stoljeća (Jakšić 1983: 69–70; 1996: 150; Piteša 2009: 154). Dosad nisu bile poznate u Vinodolu, ali su nedavno pronađene kod katedrale sv. Marije u Rijeci (Azinović Bebek, Janeš 2016: 126–127; Janeš, Azinović Bebek 2022: 386–387, 394, bilj. 19, T. 6: 19). Stratigrafska situacija na Štalama potvrđuje dataciju raniju od sredine 15. stoljeća (vidi niže).

Srebrnim naušnicama s kvačicom i ukrasima granulama i namotanom žicom, uz koje su pronađeni ulomci barem jedne filigranski ukrašene jagode, pripadaju dva primjerka. Iako slabo očuvani, i oni bi mogli pripadati moguće jednostavnijoj inačici prethodnoga tipa.

Filigranske i naušnice s tri koljenca predstavljaju za sad jedinstveni nalaz na području Vinodola te se javljaju u dvije inačice – s koljencima od namotane žice (jedan primjerak) i koljencima od filigranskih granula (s odrezanim vrhovima i petljom i kvačicom) (tri primjerka). Prva je varijanta nešto ranija, datira u 11., moguće početak 12. stoljeća (Petrinec 2009: 227–228; Sokol 2019: 309, br. 27) a trajanje im ne prelazi sredinu/dругu polovicu 13. stoljeća (Jakšić 1996: 151). Druga se varijanta smješta u razdoblje od 12. stoljeća (Sokol 2019: 313), a na primjeru pojedinih groblja njihovo korištenje traje sve do kraja 14. stoljeća (Jakšić 1996: 150). Jedan primjerak po svoj prilici pripada naroskanoj filigranskoj naušnici s petljom i kvačicom i mogućom datacijom od kraja 12. do u drugu polovicu 13. stoljeća (Sokol 2019: 316–317, br. 29), odnosno u 13. – 14. stoljeće (Petrinec 2019: 68), vjerojatno ne prelazeći sredinu potonjega (Jakšić 1996: 150–151).

Prstenje je znatno lošije sačuvano i osim jednoga mogućeg srebrnog primjerka javlja se isključivo u bronci (12 primjeraka). Mahom je riječ o jednostavnome prstenju (viticama) izrađenome od savijenoga lima neukrašene površine, a nekoliko sačuvanih staklenih granula upućuje da je barem dio prstena bio ukrašen staklenim umecima koji se javljaju u plavoj, prozirnoj i moguće zelenoj boji. Kod najbolje sačuvanih primjeraka moguće je utvrditi oblikovanje

Sl. 9 Filigranski ukrašene trojagodne naušnice/sljepoočničarke s tordiranom karikom PN 145 (1) i PN 151 (2) (G 63) (snimio: H. Jambreč)
 Fig. 9 Earrings/temple rings with three filigree decorated beads and twisted loop PN 145 (1) and PN 151 (2) (G 63) (photo by: H. Jambreč)

raskucavanjem, odnosno proširivanjem i spajanjem krajeva prstena na položaju pričvršćivanja umetka. Nisu utvrđeni primjerci s oblikovanim kasetama za umetke, a koji bi mogli pripadati razdoblju od druge polovice 13 – 14. stoljeća (Jakšić 1996: 148; Vučić 2021: 218–219), što bi, iako za sada tek preliminarno, moglo ukazivati na raniju dataciju primjeraka prstenja sa Štale. Prstenje sa staklenim umetcima poznato je s niza dalmatinskih (Petrić 2009: 245) i istarskih lokaliteta (npr. Marušić 1995: 78, 112 – sredina 9. stoljeća), dok se za vinodolske primjerke taj detalj uglavnom ne spominje (Cetinić 1998: 73–76), no moguće je da su ti elementi izgubljeni uslijed odvajanja od obruča prstena. Slično jednostavno prstenje pronađeno je i u istraživanjima na trgu Pul Vele crikve (katedrale sv. Marije) u Rijeci (Azinović Bebek, Janeš 2016: 120) te se jedan takav prsten, moguće sa Štala, čuva u PPMHP Rijeka (PPMHP 102165).

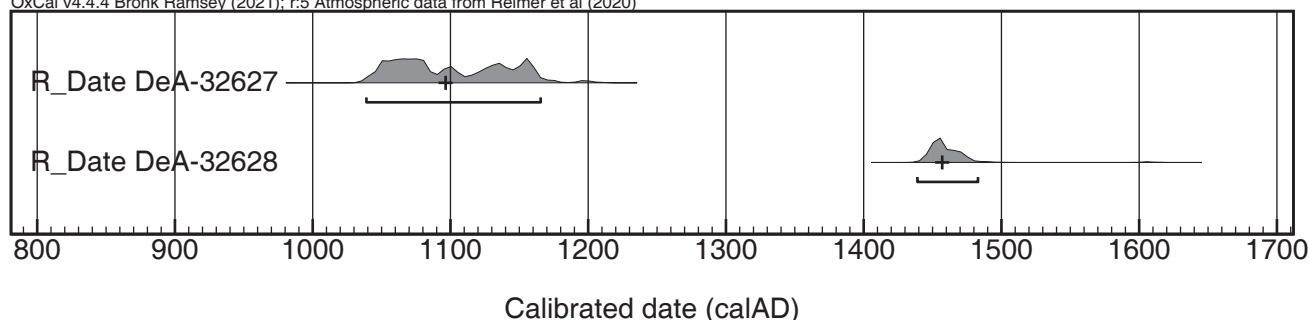
Radiokarbonskoj dataciji zasad su podvrgnuta dva uzorka kostura za koje se pretpostavlja pripadnost najstarijem, odnosno najmlađem horizontu pokapanja, moguće i fazi napuštanja groblja. Riječ je pokojniku SJ 33 u G 7 (sl. 4) (iznad kojeg su se stratigrafski nalazila još dva *in situ*

nekoliko poremećenih pokopa, uzorak DeA–32627), te pokojniku (SJ 255) iz G 68 (sl. 8) (atipično položeni kostur, uzorak DeA–32628). Dobiveni datumi pokazuju raspon cal. 2 σ AD 1039 – 1165 (uzorak DeA–32627) i cal. 2 σ AD 1439 – 1482 (uzorak DeA–32628) (sl. 10, tab. 1),⁷ što potvrđuje raspon utvrđen analizom nakita. Posebno je zanimljiv G 68, s obzirom da je zbog atipičnoga grobnog ritusa, ali i položaja koji ničime ne respektira ranije, ali ne tako davne pokope, po svojoj prilici nastao pri kraju korištenja ili moguće i nakon napuštanja groblja, odnosno ovoga njegovog dijela. U svakome slučaju, G 68 definira *ante quem* dataciju para trojagodnih naušnica iz groba G 63. Naime, G 63 presječen je grobom G 69 (zbog čega mu nedostaje cijela desna noga), koji je također parcijalno sačuvan, no na njegovoj lijevoj potkoljenici nalazi se desna ruka atipičnoga pokopa G 68 (sl. 8) čime je definirana njegova recentnost u odnosu na ostale.

O rasprostiranju groblja za sada je moguće govoriti isključivo s aspekta istraženoga prostora, što omogućava određenu sigurnost po pitanju istočnoga

⁷ Radiokarbonska analiza ¹⁴C izotopa provedena je u laboratoriju Izotoptech Zrt. iz Debrecena AMS metodom na uzorcima ljudske kosti.

OxCal v4.4.4 Bronk Ramsey (2021); r:5 Atmospheric data from Reimer et al (2020)

Sl. 10 Raspon kalibriranih ^{14}C datuma (izradila: K. Botić)
 Fig. 10 ^{14}C date ranges (made by: K. Botić)

Lab kod / Lab code	Uzorak i kontekst / Sample and context	^{14}C starost (BP) / ^{14}C age (BP)	Kalibrirana starost (cal AD) / Calibrated age (cal AD)		Median (cal AD)
			1 σ (68.2%)	2 σ (95.4%)	
DeA-32627	ljudska kost, SJ 33, G 7 / human bone, SU 33, G 7	926 \pm 18	1047–1084 (39.2%) 1097–1102 (3.7%) 1126–1142 (13.1%) 1147–1161 (12.3%)	1039–1165 (95.4%)	1096
DeA-32628	ljudska kost, SJ 255, G 68 / human bone, SU 255, G 68	417 \pm 17	1446–1469 (68.2%)	1439–1482 (95.4%)	1457

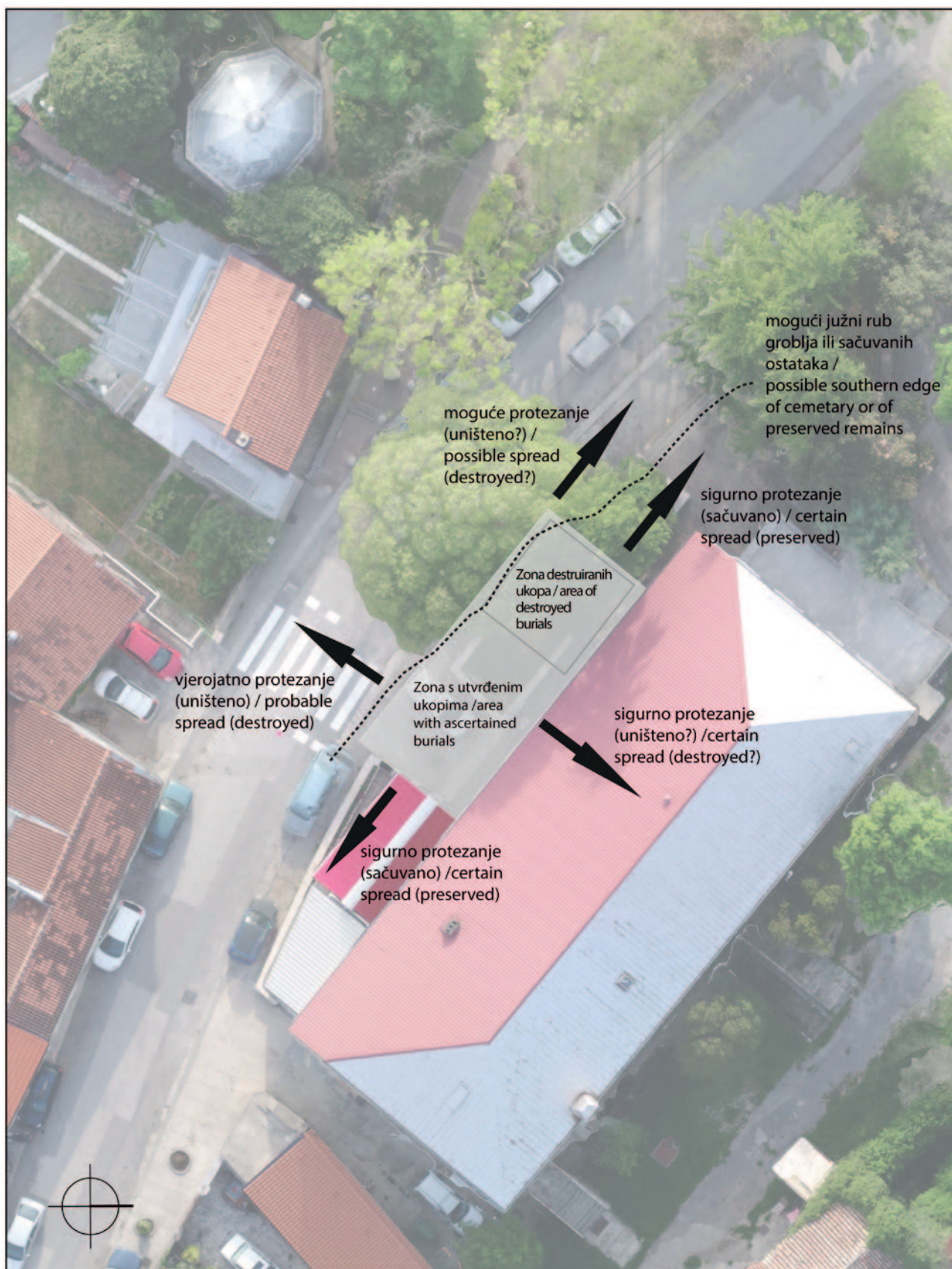
Tab. 1 Rezultati ^{14}C analiza s BP starostima i standardnima devijacijama (izradila: K. Botić)
 Tab. 1 ^{14}C dates with BP ages and standard deviations (made by: K. Botić)

i sjevernoga protezanja, dok južne i zapadne granice ostaju više ili manje upitne (sl. 11). Najznačajnije informacije pružaju sjeverni, zapadni i istočni profili iskopa. Naime, ispod potonjega se protežu parcijalno istraženi grobovi, dok su unutar ostalih dokumentirani grobovi koje je dijelom presjekao bagerski iskop. Najveća je nepoznanica stoga južno protezanje, s obzirom da su prometnica (i njezine ranije faze) i ostala zatečena infrastruktura očigledno destruirali barem dio grobova. Osim toga, zapadni dio istraženoga prostora već je prije recentnih građevinskih radova poremećen žbukanim nanosima kojima je presječen dio najzapadnijih grobova, stoga ovdje nedostaje jedan cijeli segment groblja, a koje se s obzirom na grobove u zapadnome profilu, moralo protezati i na ovome prostoru. Istraživanjem prostora između pristupnih stepenica za Zadržni dom i prometnice, odnosno najzapadnijeg dijela građevinskoga zahvata, utvrđeni su gotovo isključivo geološki slojevi, bez ikakve naznake postojanja grobova. Stoga bismo mogli pretpostaviti da se groblje protezalo sjevernije i istočnije od toga prostora, no moguće je i da je gustoća pokopa u posve zapadnom dijelu istraženoga prostora bila znatno manja nego drugdje. Sigurno je da se groblje protezalo prema sjeveru, o čemu svjedoče podaci iz vremena gradnje Zadržnoga doma, dok se prema istoku

protezalo još barem za dužinu jednoga groba (o čemu svjedoče lubanje pronađene *in situ* uz sam profil), no po svojoj prilici, a s obzirom na gustoću pokopa, i više.

Rasprava

Groblje na lokalitetu Štale smješteno je, kako je ranije naglašeno, nedaleko ulaza u srednjovjekovni Bribir, moguće najznačajnije naselje toga područja barem do 13. stoljeća (sl. 1, 2). Nalazi se na sjecištu putova koji Bribir spajaju sa zapadnim dijelom Vinodola, s Novim te sa šumovitim gorskim zaleđem. Položaj ga stoga nedvojbeno veže uz samo proto-urbano naselje i srednjovjekovni kaštel čime je, za sada, jedino groblje Vinodola koje je moguće povezati uz sjedište neke od njegovih općina, a u odnosu je i s putovima kojima je ono bilo povezano s ostatkom svoga teritorija i s drugim općinama. Naime, groblje na Stranču moglo bi se povezati uz tek kilometar udaljenu utvrdu Badanj, o čijemu razvoju za sada znamo relativno malo (Matejčić 1978; Cetinić 1998: 17; Višnjčić 2018). Ipak, ukoliko su promišljanja A. Janeša ispravna, odnosno ukoliko bi se ovdje smještalo središte grižanske općine (Janeš 2021: 229, vidi i Matejčić 1978), te ukoliko

Sl. 11 Moguće protezanje groblja na Štalama (snimio: M. Jurčić; izradila: A. Konestra)
 Fig. 11 Possible extent of the cemetery at Štala (photo by: M. Jurčić; made by: A. Konestra)

je utvrda napuštena već u ranom 14. st. (što znači da je nužno morala postojati ranije) (Matejčić 1978; Cetinić 1998: 17), bila bi dobar kandidat za jedinu do sada prepoznatu ranosrednjovjekovnu utvrdu Vinodola. Groblja u Triblju – Njivice i sv. Marija – prema trenutno dostupnim podacima, nisu posve istovremena, uz raniju dataciju (kraja korištenja?) prvoga (Cetinić 2011: 25). Njivice bi se stoga mogle povezati uz eventualno ranosrednjovjekovno zaposjedanje kasnoantičkoga sklopa smještenoga tek nešto sjevernije od groblja te uz moguću trasu rimske magistralne ceste (Cetinić 2011: 25; Lipovac Vrkljan et al. 2023: 168). Položaj sv. Marije – Stomorine pole, spominje se u izvorima iz 14. stoljeća kao pašnjak oko kojega se Grižane i Belgrad spore s Drivenikom (Cetinić 2011: 16; Janeš 2021: 226 s ranijom literaturom), stoga bi moglo biti izvjesno kako se i ranije radilo o graničnoj zoni dviju općina. O groblju u Velom Dolu teško je donositi ikakve zaključke s obzirom na mali broj istraženih grobova, no zasigurno nije povezano uz sjedište neke od vinodolskih općina odnosno moglo bi se nalaziti na granici driveničke i hreljinske te ponovno uz trasu put(ov) a koju je moguće pretpostaviti iz smjera Bakarca preko Križišća i koja bi upravo ovdje ulazila u vinodolsku kotlinu (Lipovac Vrkljan et al. 2023: 169–170) (sl. 2).

Kronološki, groblje na Štalama svojom preliminarnom datacijom u razdoblje od 11. do 15. stoljeća popunjava prazninu nakon kraja horizonta ranosrednjovjekovnih groblja kasnog 8., odnosno 9. – 11. stoljeća, poput onoga na Stranču i moguće u Velom Dolu te na lokalitetu Njivice u Triblju (Cetinić 2011). Moglo bi pak biti barem dijelom kronološki istovjetno groblju u Triblju u okolici crkve sv. Marije (iako je današnje zdanje recentnije u odnosu na istražene grobove), položaju koji je poznat i kao „Sotomorine pole“ (Cetinić 2011: 16; Ujčić Grudenić 2015: 20; 2016), što bi moglo upućivati na raniju fazu sakralne građevine i tipični pomak groblja u njezinu okolicu, u ovome slučaju, možda, s već spomenutih Njivica. Nažalost, groblje u okolici sv. Marije u Triblju tek je sondažno zahvaćeno, pa se njegovi najstariji i najmlađi slojevi za sada ipak ne mogu sa sigurnošću definirati, dok se utvrđeni grobovi na temelju nakita datiraju u razdoblje od 9. do 13. stoljeća (Ujčić Grudenić 2015: 20), a i tragovi moguće starije sakralne građevine nisu identificirani. Groblje na Štalama također je, po svojoj prilici, starije od grobova koji su u dva navrata istraženi unutar i u okolici crkve sv. Marije Snježne u Belgradu (Starac 1989; 2000: 79–80; Rosić 2017), građene u kasnom srednjem vijeku (?) i višekratno obnavljanoj, gdje se sigurnije datirani pokopi smještaju u 17./18. – 20. stoljeće, no pretpostavljeni su i stariji (Starac 1989; 2000: 79–80).

Ipak, grobljana lokalitetima Štale i sv. Marija daju uvid u pojedine pogrebne prakse koje ih jasno razdvajaju od ranosrednjovjekovnog horizonta, a posebno od onoga novovjekovnog, utvrđenog kod spomenute crkve sv. Marije Snježne, iako se neke značajke pogrebnih običaja zadržavaju kroz duže razdoblje.

Najznačajnija razlika koja se očituje u odnosu na ranosrednjovjekovna groblja Vinodola⁸ jesu znatno učestalije post-pogrebne/depozicijske aktivnosti koje su se odvijale na groblju (usp. Cetinić 2011: 18–19, 38), a mahom se odnose na sekundarna ukapanja/reupotrebu (usp. Gardeća 2020a: 46–47) ili oštećenja groba naknadnim ukapanjem u njegovoj blizini. Takve su pojave tradicionalno tumačene različitim čimbenicima kao što su: veličina populacije koja uvjetuje veću učestalost pokopavanja, veća smrtnost u odnosu na druga groblja odnosno zajednice ili unutar ograničenih razdoblja, dugotrajno korištenje groblja uz ograničeno protezanje zone namijenjene pokopima, želja za polaganjem u moguće obiteljske grobnice, stremljenje za pokapanjem što bliže crkvi i dr. (usp. npr. Pleterski 1982: 148; Gardeća, Kajkowski 2014: 103, 108; Kay, Koncz 2023: 121–122, 132). Ipak, recentna su istraživanja ukazala na potrebu jasnijega definiranja takvih praksi (Gardeća, Kajkowski 2014: 104, 109; Klevnäs 2015; Palmer 2020; Kay, Koncz 2023), odnosno potrebno je razlučiti radi li se o istovremenom ili naknadnom, sukcesivnom, pokapanju unutar jednoga groba odnosno njegovomu ponovnom korištenju (Gardeća, Kajkowski 2014; Klevnäs 2015: 200–203), čemu valja dodati i parcijalno ili potpuno uništenje prethodnoga groba prilikom uspostave novoga, što se posebno dobro očituje kod slučajeva presijecanja gornjega ili donjeg dijela kostura. Kod obje na Štalama zabilježene post-depozicijske interakcije s grobom utvrđene su posve uobičajene prakse pokopavanja, odnosno, naknadni pokopi u istome grobu slijede prakse koje se na ovome groblju mogu smatrati standardnima (usp. Kay, Koncz 2023: 128–129). Također, posve bismo isključili praksu namjernoga oskvrnjivanja groba ili otvaranja groba s namjerom krađe, iako se i u tim slučajevima kosti grupiraju na sličan način kao kod sekundarnih pokopa u istome grobu/reupotrebe groba, no nisu zabilježene druge značajke koje bi upućivale na otvaranje grobova s drugom namjerom osim ukapanja (usp. npr. Klevnäs 2013: 52, 74–77).

To je od posebnoga značaja u kontekstu razumijevanja protoka vremena između pojedinih pokopa te još nekih detalja same prakse ukopavanja. Naime, moguće je pretpostaviti da se uzastopni pokopi u jednome grobu mogu odviti isključivo ukoliko je njegovo mjesto poznato, odnosno na neki način obilježeno (mogli bismo dodati i da je takav grob prisutan u društvenoj memoriji zajednice, usp. Della Misericordia 2015: 359). Posljedično, a uz pretpostavku standardnih pokopnih praksi, grob koji je presječen više nije vidljiv na hodnoj površini groblja, odnosno ne može se precizno locirati te je, iako možda ne posve, nestao iz društvene memorije (za groblja kao mjesta društvene memorije vidi Moen 2020). Takva interpretacija može uvelike pomoći

8 U Dalmaciji se praksa uzastopnoga pokopavanja u istome grobu javlja u grobovima s kršćanskim načinom pokopavanja, no ipak prevladavaju grobovi sa samo jednim pokojnikom, dok se u grobovima s poganskim načinom pokopavanja više pokojnika javlja jedino u slučaju iskovremenih pokopa (Petřinec 2009: 105–106).

u kronološkoj interpretaciji groblja, a posve je razumljiva ukoliko se uzme u obzir njegovo trajanje i pretpostavljeno nepostojanje trajnijih vanjskih obilježja kod većine srednjovjekovnih groblja istočnojadranskoga prostora (Petrinec 2009: 103; usp. i Demo 2007: 52–53; Čimin 2016: 118–119). Važno je napomenuti da niti u jednome slučaju nisu utvrđene situacije izuzimanja posmrtnih ostataka iz grobne cjeline i njihovo sekundarno pokapanje na drugome mjestu, tj. stvaranje dislociranih kosturnica, a koje se, moguće, mogu prepoznati kod crkve sv. Marije Snježne (Starac 1989; Rosić 2017).

Valja napomenuti da je određena veća gustoća grobova, odnosno pokopa, primijećena i na Stranču u središnjem i zapadnom dijelu groblja, dok su u starijemu horizontu grobovi uglavnom pravilnije raspoređeni i s većim razmacima (Cetinić 2011: 35), što je razlikovni element koji je primijećen i na ranosrednjovjekovnim grobljima Dalmacije, gdje su višestruki pokopi u jednoj grobnici tumačeni kao obiteljske grobnice (Belošević 1980: 78; Petrinec 2009: 105–106). Slična je situacija zabilježena i u jednom slučaju na groblju u Velom Dolu, gdje su registrirana tri uzastopna pokopa uz pomicanje ranijih pokojnika (grobovi 6–7 i 11, Matejčić 1974: 9–10), kao i, prema novijim interpretacijama, na Stranču (Sokol 2020). Pri interpretaciji ovoga razlikovnog elementa u odnosu na grobove prethodnoga horizonta potrebno je, uz ostalo, uzeti u obzir upravo duže trajanje pokapanja na groblju na Štalama (približno 400 godina) u odnosu na starija groblja (oko 200 godina).

Osim toga, i na groblju kod crkve u Triblju i na Štalama ustanovljeni su grobovi nestandardne orijentacije, što nije zabilježeno u starijim grobljima Vinodola. U slučaju zamjene istoka i zapada moguće interpretacije uključuju pokope svećenika, ali i posve slučajno krivo orijentiranje lijesa tijekom pokapanja (Williams 2018: 209; Krznar 2021: 141).

U kontekstu (ne)standardnih praksi ukapanja ističe se već spomenuti grob G 68, koji je po svojoj prilici kronološki najrecentniji, a po svojim značajkama značajno devijantan (usp. Alterauge et al. 2020) u odnosu na bibrirski standard. S obzirom na položaj inhumiranih individua u ostalim grobovima, ali i na širem prostoru Vinodola, u ovome se slučaju s većom sigurnošću može govoriti o atipičnom pokopu (usp. npr. Aspöck 2008; Tsaliki 2008; Mongelli et al. 2011; Alterauge et al. 2020; Scott et al. 2020: 6; Gardeća 2020b: 250; Milosavljević 2021) i to tipologiji koja se javlja u malom postotku na različitim srednjovjekovnim grobljima diljem Europe te može ukazivati na različite interpretacije (npr. Gardeća, Kajkowski 2013: 785; Krznar, Bedić 2016: 216–217; Alterauge et al. 2020; Hosek 2020: 209, 215–216, 219). Pokopi pokojnika na trbuhu ili drugi oblici atipičnih pokopa ponekad se interpretiraju kao indikacija želje za sprečavanjem „povratka umrloga“ (za pojam vidi: Moilanen 2020: 227–228; Gardeća 2020b: 246) ili kao grobovi kriminalaca, samoubojica i individua drugih „devijantnih“ ponašanja, odnosno kao oznaka „loše smrti“ (Mongelli et al. 2011; Gardeća, Kajkowski 2013: 786; Gardeća 2020b: 247, 257, 266). Međutim, ovakvi

se pokopi mogu tumačiti i kao polaganje posebno pobožnih individua ili pokajnika, no oni se u tome slučaju obično nalaze na specifičnim lokacijama unutar crkve, a mogu ukazivati i na pozitivni stav prema pokopanoj osobi (Alterauge et al. 2020; Gardeća 2020b: 247; Hosek 2020: 219; Moilanen 2020: 237 s ranijom literaturom). Ponekad su na taj način pokopavani smaknuti pojedinci (Mongelli et al. 2011; Gardeća, Kajkowski 2013: 786). Osim toga, kako napominje L. Hosek za atipične pokope na groblju u Kaninu u Češkoj gdje su individue položene na trbuh pokopane, kao i na Štalama, uz ostalu populaciju, to bi indiciralo želju za diferencijacijom ovih pokojnika, ali ne i njihovo isključivanje iz zajednice (Hosek 2020: 219; usp. i Mongelli et al. 2011; Milosavljević 2021: 857). Ponekad se u atipičnim pokopima prepoznaju osobe koje su za života patile od neke bolesti ili tjelesne malformacije (Mongelli et al. 2011; Krznar, Bedić 2016). U nekim slučajevima postoje indicije da se pokapanje na trbuh dogodilo slučajno, nenamjernim okretanjem tijela tijekom pokopa (usp. Milošević 1991: 36). S obzirom na položaj udova, prema interpretaciji A. Alterauge i suradnika (Alterauge et al. 2020), pokop individue u G 68 mogao bi se klasificirati kao brzoplet, dok samome ritusu pokapanja nije posvećena prevelika pažnja. S obzirom na to, ali i neke druge mogućnosti (npr. nasilna smrt), tek će opsežnija antropološka analiza individue u G 68 pružiti više podataka za interpretaciju ovoga groba. Prema dostupnim podacima, atipični pokop iz G 68 smješta se među najranije slučajeve na području Hrvatske,⁹ dok ostali mahom datiraju u rani novi vijek (Krznar, Bedić 2016).¹⁰ Kod novovjekovnih vinodolskih groblja, a kako svjedoče istraživanja crkve sv. Marije Snježne u Belgradu, orijentacija prestaje biti značajan faktor pa se grobovi nalaze orijentirani na vrlo različite načine, što je uočeno i u Rijeci (Starac 1989; Janeš, Azinović Bebek 2022).

Po pitanju samoga oblikovanja, za razliku od Istre i Dalmacije, srednjovjekovni grobovi u Vinodolu isključivo su oblikovani kao zemljane rake te se niti u jednome razdoblju srednjega vijeka ne javlja grobna arhitektura kakva karakterizira navedena područja – grobovi građeni ili obloženi te poklopljeni kamenjem/kamenim pločama (usp. Petrinec 2009: 107–112; Sokol 2019: 150–154). Stoga je taj aspekt pokopavanja doista dugotrajna specifičnost vinodolskih groblja (te pojedinih područja poput obližnje Like, gdje je također zabilježeno korištenje drvenih elemenata, vidi Sokol 2019: 151 i npr. Brunšmid 1901; Ercegović 1960; Kolak 2014: 142–156). Ista tipologija utvrđena je i kod srednjovjekovnih grobova istraženih u Rijeci, gdje se javlja omatanje i ukapanje u drvenim ljesovima te mahom pokopi u zemljanoj raku (Janeš, Azinović

9 Gotovo istovjetne datacije mogao bi biti Grob 15 s groblja Bisko – Poljanice, no u tome je slučaju pokop na trbuhu interpretiran kao slučajna pojava tijekom pokapanja, a položajem tijela (te samom grobnom konstrukcijom) (Milošević 1991: 26–27, 36, sl. 36–37), uvelike se razlikuje od bibrirskoga G 68.

10 Drugačiji oblici atipičnih pokopa primijećeni su i u ranijim razdobljima, npr. pokopi u zgrčenome položaju na groblju uz crkvu Majke Božje Gorske u Loboru, datirani u razdoblje 11. – 13. stoljeće (Filipec 2016).

Bebek 2022: 377). Valja stoga istaknuti da su jedini dosad istraženi građeni grobovi u Vinodolu oni iz beogradske sv. Marije Snježne, datirani u rani novi vijek (Starac 1989; Rosić 2017), ali i činjenicu da se u Rijeci građeni grobovi javljaju najranije od sredine 15. stoljeća (Janeš, Azinović Bebek 2022: 377–378). Moglo bi se također preliminarno pretpostaviti i kako se kroz razvijeni i kasni srednji vijek gubi praksa umatanja pokojnika (a koja je evidentirana na Stranču, Sokol 2019: 151–152) te se postupno unosi korištenje drvenih elemenata – poklopica, podloznica te (konačno?) ljesova, iako ostaje nejasno jesu li se te prakse provodile i zajedno (za tu mogućnost vidi: Krznar 2021: 141). I u tom kontekstu vinodolska groblja razlikuju od dalmatinskih, gdje je korištenje drva unutar grobova vezano uz starije horizonte (Petrinec 2009: 108–109; Sokol 2019: 151–152). Praksa pokapanja u ljesovima nastavila se u Vinodolu i u ranom novom vijeku (Starac 1989).

Ostale su tendencije, mahom one povezane uz opremanje pokojnika, u skladu s ranije primijećenima za relevantna komparativna područja. U promatranome se razdoblju posve gube nalazi oruđa i oružja te se zadržavaju samo elementi nošnje, i to isključivo nakit, odnosno posve se gube grobni priloz i običaj polaganja predmeta koji nisu dio svakodnevnih osobnih opreme pokojnika, unutar koje možemo smjestiti i nalaze poput noža odnosno ključ (za potonju kategoriju usp. Brownlee 2021: tab. 1). Time dio populacije, onaj muški (bilo odrasle ili dječje dobi), toliko dominantan kroz ranija razdoblja (usp. npr. Bilogrivić 2018b: 98–99; Curta 2018: 255–257 s ranijom literaturom), postaje posve arheološki nevidljiv. Jednostavna nakitna rješenja, posebno evidentna kod prstenja, te pojedine situacije ne-uparenih naušnica, govore u prilog izbora za potrebe pogreba jednostavnijeg, često moguće već u vrijeme ukapanja staroga nakita te upućuju na iznimno standardiziranu praksu opremanja pokojnika, pa barem za sada onemogućavaju i uvid u eventualno društveno raslojavanje (usp. npr. Čimin 2016: 118), a upitno je i u kojoj mjeri nakit u grobovima reflektira onaj korišten za života. Upravo je o društvenoj strukturi groblja izrazito teško nešto više reći, barem što se uzorka istraženoga u ovom njegovom segmentu tiče i bez rezultata dodatnih analiza, a to je također jedna od karakteristika koja ga udaljava od starijih groblja (npr. Bilogrivić 2018b). Nije isključeno da su se grobovi s raskošnijim predmetima nalazili sjevernije ili istočnije, moguće i uz eventualnu crkvu (npr. Bilogrivić 2018b: 98, bilj. 62), no ostaje otvorena i mogućnost da su se oni nalazili na drugome groblju, moguće uokolo župne crkve sv. Petra i Pavla u samome naselju. I ta značajka, kako se god na kraju iskristalizirala, ipak bi mogla ukazivati na drukčiji način (auto)reprezentacije u smrti, odnosno kroz obiteljske (?) grobove i mjesto pokapanja, a ne kroz osobni inventar pokojnika, što će zasigurno karakterizirati kasnije vinodolske grobove (usp. Starac 1989). Posljedično, upućivala bi i na potpunu stabilizaciju društvenih odnosa (Brownlee 2020: 412 s ranijom literaturom; usp. i Curta 2018), a koja se u

određenoj mjeri očituje već u drugoj fazi grobova na Stranču odnosno koincidira s tzv. kršćanskim horizontom grobova (Cetinić 2010: 11). Osim religijskih motivacija i crkvenih preporuka (Curatella 2017: 223), izostanak predmeta u grobovima razvijenoga i kasnog srednjovjekovlja povezuje se i uz pojedine društvene promjene i prakse, poput sve raširenijih oporuka, unutar kojih se ne definiraju samo nasljednici dobara, već i mjesto (ponekad vezano uz obiteljske grobnice, npr. Ladić 2012: 327) te način pokapanja kao i, također sve češće, donacije crkvenim ustanovama i komemoriranje određenim brojem misa (Schmugge 2007: 41; Curatella 2017: 223).

Zaključak

Iako zaštitnoga karaktera i prostorno ograničena, istraživanja groblja na lokalitetu Štale u vinodolskome Bribiru donijela su niz novih spoznaja o samome lokalitetu, ali i vinodolskim grobljima općenito. Smještajući se u razdoblje velikih geopolitičkih previranja i promjena u društvenoj organizaciji samoga Vinodola (Levak 2001; Ravančić 2014; Janeš 2021; Karković–Takalić, Janeš 2022 sve s ranijom literaturom), a time i matičnoga mu naselja Bribira, te u stoljeća koja su im uslijedila, ovo nam groblje pruža uvid u kronološku sekvencu vinodolskih groblja koja je dosad bila najmanje poznata, a koju obilježava (ili bi ju trebala obilježiti), već posve provedena i topografski fiksirana kristijanizacija (za potonje usp. Urciuoli 2020; García Quintela 2022; Iara 2022) te druge, za sad tek naslućene, društvene promjene.

Jedan od značajnijih rezultata potvrda je povezivanja groblja uz samo sjelo bribirske općine, koje je zbog blizine tih dvaju lokaliteta teško opovrgnuti. Time groblje na Štalama otvara i nove interpretacijske mogućnosti u kontekstu vinodolskih (rano)srednjovjekovnih naselja, koja su još uvijek, kao i u drugim regijama istočne obale Jadrana, uz rijetke iznimke, osnovna nepoznanica ranoga i razvijenoga srednjeg vijeka (npr. Evans 1989: 108–111; Ančić 1999: 203 s ranijom literaturom). Upravo su groblja toga razdoblja ključna u formiranju lokalnih zajednica kroz župljansku organizaciju (usp. Theuws 2018: 27–28), koja u Vinodolu još uvijek nije posvjedočena materijalnim nalazima bogomolja iz toga razdoblja, ali je prisutna u pisanim izvorima. Time se groblje fiksira, obično uz crkvu, ali i uz naselje i zajednicu, što upućuje na niz uz to povezanih društvenih procesa (Theuws 2018: 29–30).

Tipološke odrednice groblja i grobova daju naslutiti kontinuitet pojedinih praksi iz starijih razdoblja, a koje su tipične za vinodolska, groblja Like, ali prema posljednjim istraživanjima i za Rijeku. Time se otvaraju brojna nova pitanja vezana uz topografiju pogrebnih praksi istočne obale Jadrana i njezina neposrednoga zaleđa.

Uz druga brojna pitanja na koja će odgovoriti antropološke i druge analize, ostaje za definirati može li se groblje na Štalama ne samo topografski, već i

društveno, smatrati „gradskim“ grobljem bibriskoga „grada“ (za interpretaciju srednjovjekovnoga grada vidi Predovnik 2022 s opsežnom ranijom literaturom), što bi ga definitivno odvojilo od drugih vinodolskih groblja koja su po svoj prilici bila groblja ruralnih zajednica. Interdisciplinarne i komparativne studije koje će biti moguće provesti po dovršetku svih analiza zasigurno će izdvojiti još niz posebnosti omogućavajući detaljniju rekonstrukciju kronološkoga razvoja groblja Vinodola, a slijedom toga i detaljniju društvenu interpretaciju nalaza.

Napomena

Terenska istraživanja na lokalitetu Bribir – Štale financirala je općina Vinodolska općina. Veliko hvala svim suradnicima koji su sudjelovali na terenskim istraživanjima i strpljivo ih proveli do kraja unatoč teškim uvjetima rada. Također, Marinu Jurčiću i Nedeljku Vidoviću hvala na podršci koja je nadilazila njihov profesionalni angažman. Kolegama dr. sc. Vladimiru Sokolu i Ranku Starcu, kustosu PPMHP Rijeka, hvala na pomoći oko interpretacije pokretnih nalaza i topografije Vinodola. Kolegici Tei Rosić, kustosici Muzeja grada Crikvenice hvala na pomoći u post-terenskoj fazi istraživanja, a svim žiteljima Bribira na strpljenju i zanimanju za istraživanja. Kolegicama dr. sc. Tajani Sekelj Ivančan i dr. sc. Tatjani Tklačec zahvaljujem na korisnim komentarima na raniju verziju ovoga rada, dr. sc. Katarini Botić na izradi sl. 10 i tab. 1, a doktorandici Tei Kokotović, mag. arheol. na korisnim raspravama oko nekih aspekata sepulkralnih praksi. Dvama anonimnim recenzentima hvala na korisnim sugestijama za poboljšanje rada.

Ovaj je rad nastao u sklopu projekta *Srednjovjekovne zajednice na istočnoj obali Jadrana kroz prizmu interdisciplinarnog istraživanja groblja* (MedComm) koji se provodi u Institutu za arheologiju i financira sredstvima Europske unije – NextGeneration EU (NPOO).

Internetski izvor

Internet source

PPMHP 102165 – prsten s lokaliteta Bribir – Štale, <https://digitalni.ppmhp.hr/?pr=i&id=17102> (30. 05. 2024.)

PPMHP 102175 – nož s lokaliteta Bribir – Štale, <https://digitalni.ppmhp.hr/?pr=i&id=17112> (30. 05. 2024.)

Arcanum – Arcanum Maps (Formerly Mapire), Arcanum Database Ltd., Budapest, <https://maps.arcanum.com/en/>

Struna: grob – Struna, Hrvatsko strukovno nazivlje, <http://struna.ihjj.hr/naziv/grob/32151/#naziv> (30. 05. 2024.)

Struna: grobnica – Struna, Hrvatsko strukovno nazivlje, <http://struna.ihjj.hr/naziv/grobnica/32152/#naziv> (30. 05. 2024.)

Literatura

Bibliography

Adamček, J. 1972, Zrinsko-frankopanski posjedi u XVII. stoljeću, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, Vol. 2(1), 23–46.

Alterauge, A., Meier, T., Jungklaus, B., Milella, M., Löschet, S. 2020, Between belief and fear – Reinterpreting prone burials during the Middle Ages and early modern period in German-speaking Europe, *Plos One*, 15(8): e0238439. doi: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0238439>

Ančić, M. 1999, Od vladarske *curtis* do gradskoga kotara. Bijaći i crkva Sv. Marte od početka 9. do početka 13. stoljeća, *Starohrvatska prosvjeta*, III. s. Vol. 26, 189–236.

Aničić, L. 2016, Corpus analysis of Glagolitic inscriptions from the island of Krk and a problem with the current dating hypothesis of Baška tablet, *Mélanges de l'École française de Rome – Moyen Âge* [Online], Vol. 128(2). <https://doi.org/10.4000/mefrm.3357>

Antić Peverin, S. 2008, *Župa svetog Petra i Pavla – Bribir*, Narodna knjižnica Bribir, Bribir.

Aspöck, E. 2008, What Actually Is a Deviant Burial? Comparing German-Language and Anglophone Research on Deviant Burials, in: *Deviant Burial in the Archaeological Record*, Murphy E. (ed.), Oxbow Books, Oxford, 169–190.

Azinović Bebek, A., Janeš, A. 2016, Kasnosrednjovjekovno i novovjekovno groblje uz crkvu Uznesenja blažene djevice Marije u Rijeci, in: *Pul Vele Crikve. Arheološka istraživanja riječkog kasnosrednjovjekovnog i ranonovovjekovnog groblja / Pul Vele Crikve. Archaeological investigation of Rijeka's late medieval and early post medieval cemetery*, Radić Štivić N., Bekić, L. (eds.), Grad Rijeka, Rijeka, 35–333.

Belaj, J., Sirovica, F. 2016, Kamenom obloženi grobovi na nalazištu Ivanec – Stari Grad, in: *Groblja i pogrebni običaji u srednjem i ranom novom vijeku na prostoru sjeverne Hrvatske. Zbornik radova prvog međunarodnog znanstvenog skupa srednjovjekovne arheologije Instituta za arheologiju, Zagreb, 4. lipnja 2014.*, Krznar S., Sekelj Ivančan T., Tkalčec T., Belaj J. (eds.), Zbornik Instituta za arheologiju 4, Institut za arheologiju, Zagreb, 57–73.

Belošević, J. 1980, *Materijalna kultura Hrvata od 7.–9. stoljeća*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb.

Benac, Č., Rubinić, J., Ožanić, N. 2003, The Origine and Evolution of Coastal and Submarine Springs in Bakar Bay, *Acta carsologica*, Vol. 32(1), 157–171.

Benac, Č., Dugonjić, S., Vívoda, M., Oštrić, M., Arbanas, Ž. 2011, A Complex landslide in the Rječina Valley: results of monitoring from 1998–2010, *Geologia Croatica*, Vol. 64(3), 239–249. <https://doi.org/10.4154/GC.2011.20>

Bilogričić, G. 2018a, Uloga crkvenog namještaja u komuniciranju identiteta u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, Vol. 111, 331–382.

Bilogričić, G. 2018b, Carolingian Weapons and the Problem of Croat Migration and Ethnogenesis, in: *Migration, Integration and Connectivity on the Southeastern Frontier of the Carolingian Empire*, Dzino D., Milošević A., Vedriš T. (eds.), Brill, Leiden – Boston, 86–99.

Biszak, E., Biszak, S., Timar, G., Nagy, D., Molnar, G. 2017, Historical topographic and cadastral maps of Europe in spotlight – Evolution of the MAPIRE map portal, in: *Digital approaches to cartographic heritage*, Proceedings of the 12th International Cartographic Association (ICA) Conference, Venice, 26–28 April 2017, Livieratos E. (ed.), Laboratory of Cartography & Cartographic Analysis, Aristotle University of Thessaloniki, Thessaloniki, 204–208.

Blašković, I. 1999, Tectonics of Part of the Vinodol Valley Within the Model of the Continental Crust Subduction, *Geologia Croatica*, Vol. 52(2), 153–189. <https://doi.org/10.4154/GC.1999.13>

Bradanović, M. 2012, Graditeljstvo Vinodola u doba Pavlina, in: *Czriquenicza 1412. Život i umjetnost Vinodola u doba Pavlina*, Kudiš N. (ed.), Muzej Grada Crikvenice, Crikvenica, 61–90.

Brownlee, E. C. 2020, The dead and their possessions: the declining agency of the cadaver in Early Medieval Europe, *European Journal of Archaeology*, Vol. 23(3), 406–427. <https://doi.org/10.1017/eea.2020.3>

Brownlee, E. 2021, Grave Goods in Early Medieval Europe: regional variability and decline, *Internet Archaeology*, Vol. 56: 8. <https://doi.org/10.11141/ia.56.11>

Brunšmid, J. 1901, Hrvatske razvaline, *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*, n. s. Vol. V, 44–52.

Cetinić, Ž. 1998, *Stranče Gorica. Starohrvatsko groblje*, Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja Rijeka, Rijeka.

Cetinić, Ž. 2010, Starohrvatsko groblje Stranče – Gorica. Osvrt na horizont grobova s poganskim načinom pokapanja, *Archaeologia Adriatica*, Vol. IV, 1–23.

Cetinić, Ž. 2011, *Stranče – Vinodol. Starohrvatsko groblje na Gorici*, Monografije i katalozi 26, Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja Rijeka, Rijeka.

Curatella, L. 2017, Le necropoli basso medievali italiane, in: *III Ciclo di Studi Medievali. Atti del Convegno, 8–10 Settembre 2017, Firenze*, NUME. Nuovo medioevo, gruppo di ricerca sul medioevo latino, EBSPrint, Monza, 219–229.

Curta, F. 2010, Etnicitet u ranosrednjovjekovnoj arheologiji: primjer ranoslavenskog nalaza u jadranskoj regiji, *Starohrvatska prosvjeta*, III. s. Vol. 37, 17–50.

Curta, F. 2018, Church, Churchyard, and Children in the Early Medieval Balkans, in: *Migration, Integration and Connectivity on the Southeastern Frontier of the Carolingian Empire*, Dzino D., Milošević A., Vedriš T. (eds.), Brill, Liden – Boston, 245–267.

- Čimin, R. 2016, Osobitosti kasnosrednjovjekovnog i novovjekovnog groblja uz župnu crkvu sv. Martina u Virju, in: *Groblja i pogrebni običaji u srednjem i ranom novom vijeku na prostoru sjeverne Hrvatske. Zbornik radova prvog međunarodnog znanstvenog skupa srednjovjekovne arheologije Instituta za arheologiju, Zagreb, 4. lipnja 2014.*, Krznar S., Sekelj Ivančan T., Tkalčec T., Belaj J. (eds.), Zbornik Instituta za arheologiju 4, Institut za arheologiju, Zagreb, 107–122.
- Della Misericordia, M. 2015, Altari dei morti. Spazio sacro, sepolture e celebrazione degli edificatori fra basso medioevo e prima età moderna (a partire da chiese alpine), in: *Famiglie e spazi sacri nella Lombardia del Rinascimento*, Arcangeli L., Chittolini G., Del Tredici F., Rossetti E. (eds.), Scalpendi Editore, Milano, 345–411.
- Demo, Ž. 2007, *Opatovina. Tragovi povijesti izvedene u sadašnjosti. Rezultati arheoloških iskopavanja pred crkvom svetog Franje u Zagrebu 2002. godine*, Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb.
- Ercegović, S. 1960, Istraživanja u Gackom polju i rasprostranjenost starohrvatskih naušnica izvan dalmatinske Hrvatske, *Starohrvatska prosvjeta*, III. s. Vol. 7, 243–254.
- Evans, H. M. A. 1989, *The Early Medieval Archaeology of Croatia*, British Archaeological Reports International series 539, BAR Publishing, Oxford.
- Filipec, K. 2016, Pokopi u zgrčenom i poluzgrčenom položaju na groblju uz crkvu Majke Božje Gorske u Loboru, in: *Groblja i pogrebni običaji u srednjem i ranom novom vijeku na prostoru sjeverne Hrvatske. Zbornik radova prvog međunarodnog znanstvenog skupa srednjovjekovne arheologije Instituta za arheologiju, Zagreb, 4. lipnja 2014.*, Krznar S., Sekelj Ivančan T., Tkalčec T., Belaj J. (eds.), Zbornik Instituta za arheologiju 4, Institut za arheologiju, Zagreb, 49–55.
- Galović, T. 2019, Combating corruption in Croatia in the Middle Ages: an example of croatian legal documents – the Law Code of Vinodol (1288) and Statute of the island of Krk/Vrbnik (1388), *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, Vol. 40 (2), 869–897.
- García Quintela, M. V. 2022, One story for two places: a comparative study on the making of Christian landscapes, *Culture & History Digital Journal*, Vol. 11 (2), e021. <https://doi.org/10.3989/chdj.2022.021>
- Gardela, L. 2020a, Grave disturbances in early medieval Poland, in *Grave disturbances. The archaeology of post-depositional interactions with the dead*, Aspöck E., Klevnäs A., Müller-Scheeßel N. (eds.), Oxbow Books, Oxford, 43–63.
- Gardela, L. 2020b, Atypical Burials in Early Medieval Poland: A Critical Overview, in: *The Odd, the Unusual and the Strange. Bioarchaeological Interpretations of the Human Past*, Betsinger T. K., Scott A. B., Tsaliki A. (eds.), University Press of Florida, Gainesville, 246–275.
- Gardela, L., Kajkowski, K. 2013, Vampires, criminals or slaves? Reinterpreting 'deviant burials' in early medieval Poland, *World Archaeology*, Vol. 45 (5), 780–796. <https://doi.org/10.1080/00438243.2013.849853>
- Gardela, L., Kajkowski, K. 2014, Groby podwójne w Polsce wczesnośredniowiecznej. Próba rewaluacji, in: *Grób w przestrzeni, przestrzeń w grobie. Przestrzenne uwarunkowania w dawnej obrzędowości pogrzebowej*, Kurasiński T., Skóra K. (eds.), Acta Archaeologia Lodziesia 60, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź, 103–120.
- Gleize, Y. 2020, Disturbance of early medieval graves in south-western Gaul: taphonomy, burial reopening and the reuse of graves, in: *Grave disturbances. The archaeology of post-depositional interactions with the dead*, Aspöck E., Klevnäs A., Müller-Scheeßel N. (eds.), Oxbow Books, Oxford, 115–135.
- Goss, V. P. 1989, Vinodolski teritoriji i njegova prostorna organizacija, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, Vol. 12–13 (1988–1989), 91–95.
- Horvat, Z. 2014, *Burgologija. Srednjovjekovni utvrđeni gradovi kontinentalne Hrvatske*, UPI-2M PLUS d.o.o., Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet, Zagreb.
- Hosek, L. 2020, Variation beyond the Grave. Contextualizing Unusual Burials in Early Medieval Bohemia, in: *The Odd, the Unusual and the Strange. Bioarchaeological Interpretations of the Human Past*, Betsinger T. K., Scott A. B., Tsaliki A. (eds.), University Press of Florida, Gainesville, 205–224.
- Iara, K. 2022, Appropriating Space in Rome, in: *Cities, Resources and Religion – Economic Implications of Religion in Graeco-Roman Urban Environments: Panel 7.7*, Rieger A.-K., Stöger J. (eds.), Archaeology and Economy in the Ancient World: Proceedings of the 19th International Congress of Classical Archaeology, Cologne/Bonn 2018, Band 40, Propylaeum, Heidelberg, 13–15. <https://doi.org/10.11588/propylaeum.904.c11757>.
- Jagodnik, P., Bernat Gazibara, S., Jagodnik, V., Mihalić Arbanas, S. 2020, Types and distribution of taphonomic deposits originating from carbonate rock slopes in the Vinodol valley, Croatia – new insight using airborne lidar data, *Rudarsko-geološko-naftni zbornik*, Vol. 35 (4), 57–77. <https://doi.org/10.17794/rgn.2020.4.6>
- Jakšić, N. 1983, Naušnice s tri jagode u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Vol. 23, 49–74.
- Jakšić, N. 1996, Kasnosrednjovjekovno groblje kod crkve Sv. Spasa u Vrh Rici. Analiza, *Starohrvatska prosvjeta*, III. s. Vol. 23, 139–172.
- Janeš, A. 2021, The Castle Estate: A Self-sufficient or Dependent Economy – the Case Study of Grižane Castle in the Vinodol Valley, in: *Castle and Economy. Proceedings of the 16th International Castellological Conference*, Pisk S. (ed.), Castrum Bene 16, Moslavina Museum Kutina, Historical Association Moslavina, Popovača, 219–234.
- Janeš, A., Azinović Bebek, A. 2022, Burial Practices in the Urban Area of Medieval Rijeka / Pogrebni običaji u urbanem predelu srednjeveške Reke, in: *Archaeological perspectives on medieval urbanity / Arheološki pogledi na srednjeveško urbanost*, Predovnik K., Karo Š., Bricelj M. (eds.), Monografije CPA 15, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Ljubljana, 369–400.
- Karković-Takalić, P., Janeš, A. 2022, Promjene u arhitekturi ledeničke utvrde 'na granici' između srednjeg i novog vijeka, in: *Migracije, granice i kontekst u razvoju kasnoantičke i srednjovjekovne umjetnosti. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa*, Belošević N. (ed.), Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 145–176.
- Kay, J. E., Konec, I. 2023, Archaeological Approaches to Multiple Burials and Mass Graves in Early Medieval Europe, *Medieval Archaeology*, Vol. 67 (1), 115–136.
- Klevnäs, A. M. 2013, *Whodunnit? Grave Robbery in Anglo-Saxon England and the Merovingian Kingdoms*, British Archaeological Reports International Series 2582, BAR Publishing, Oxford.
- Klevnäs, A. 2015, Overkill: reopening graves to maim the dead in Anglo-Saxon England, in: *Limbs, bones and reopened graves in past societies*, Gardała L., Kajkowski K. (eds.), Muzeum Zachodniokaszubskie w Bytowie, Bytów, 177–213.
- Kolak, T. 2014, SMILJAN – ČOVINI, Crikvine 2004. – 2014. desetljeće arheoloških istraživanja, *Senjski zbornik*, Vol. 41, 131–158.
- Kosonović, O. 2010, Prilog za bibliografiju radova o povijesti srednjovjekovnog Vinodola sa historiografskim pregledom, *Historijski zbornik*, Vol. LXIII (1), 243–268.
- Krnjak, O. 2004, Svetačke medaljice iz Brkača kod Motovuna, *Histria archaeologica*, Vol. 35, 111–143.
- Kruhček, M. 1988, Vinodol od kneževa krčkih do Zrinsko-frankopanske urote, in: *Prošlost i baština Vinodola*, Tomičić J. (ed.), Povijesni muzej Hrvatske, Zagreb, 35–58.
- Krznar, S. 2014, Je li postojao običaj polaganja novca u kasnosrednjovjekovne/ranonovovjekovne grobove na prostoru sjeverne Hrvatske?, *Starohrvatska prosvjeta*, III. s. Vol. 41, 225–230.
- Krznar, S. 2021, Kasnosrednjovjekovna i ranonovovjekovna groblja na prostoru sjeverne Hrvatske, in: T. Tkalčec, T. Sekelj Ivančan, S. Krznar, *Arheologija srednjovjekovnih utvrda, naselja i groblja sjeverne Hrvatske*, Monographiae Instituti Archaeologici 5, Institut za arheologiju, Zagreb, 135–166.
- Krznar, S., Bedić, Ž. 2016, Neuobičajeni ritus pokopavanja u srednjem i novom vijeku na prostoru sjeverne Hrvatske, in: *Groblja i pogrebni običaji u srednjem i ranom novom vijeku na prostoru sjeverne Hrvatske. Zbornik radova prvog međunarodnog znanstvenog skupa srednjovjekovne arheologije Instituta za arheologiju, Zagreb, 4. lipnja 2014.*, Krznar S., Sekelj Ivančan T., Tkalčec T., Belaj J. (eds.), Zbornik Instituta za arheologiju 4, Institut za arheologiju, Zagreb, 203–220.
- Ladić, Z. 2012, *Last Will: Passport to Heaven. Urban last wills from late medieval Dalmatia with special attention to the legacies pro remedio animae and ad pias causas*, Srednja Europa d.o.o., Zagreb.
- Laszkowski, E. 1923, *Gorski kotari i Vinodol, dio državnih knezova Frankopana i Zrinskih. Mjestopisne i povijesne crtice*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Leskovar, T. 2021, Laboratory-based research on the changes caused to the in situ preserved archaeological remains by the heavy equipment compaction, in: *Proceedings from the 7th scientific conference methodology and archaeometry*, Miloglav I. (ed.), Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb, Zagreb, 9–20. <https://doi.org/10.17234/METARH.2020.02>
- Levak, M. 2001, Podrijetlo i uloga kmetâ u Vinodolskom društvu XIII. stoljeća, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, Vol. 19, 35–81.
- Lipovac Vrkljan, G., Starac, R., Konestra, A. 2023, Continuity of use of the landscape of the Vinodol valley (northern Liburnia, NE Adriatic): communications, settlements and surveillance points from prehistory to Late Antiquity and the Early Middle Ages, in: *TRADE: Transformations of Adriatic Europe (2nd–9th Centuries AD). Proceedings of the Conference in Zadar, 11th–13th February 2016*, Borčić I., Cirelli E., Jelinčić Vučković K., Konestra A., Ožanić Roguljić I. (eds.), Archaeopress Publishing Ltd., 157–174. <https://doi.org/10.32028/9781803271729>
- Martinčić, O. 2024, Primjena metalnih niti u srednjovjekovnom profanom tekstilu na prostoru istočnoga Jadrana i zaleđa / Use of metal threads in profane medieval textiles across the eastern Adriatic region and its hinterland, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, Vol. 57 (1), 69–92.
- Marušić, B. 1995, *Istra i sjevernojadranski prostor u ranom srednjem vijeku (materijalna kultura od 7. do 11. stoljeća)*, katalog izložbe, Monografije i katalogi 4, Arheološki muzej Istre, Pula.

- Matejčić, R.** 1974, Istraživanje dijela starohrvatske nekropole u Velom Dolu kod Križišća u Vinodolu, *Histria Archaeologica*, Vol. II(1), 7–25.
- Matejčić, R.** 1978, Gradina Badanj kod Crikvenice, *Jadranski zbornik*, Vol. X (1976–1978), 239–264.
- Matejčić, R.** 1988a, Uvod, in: *Prošlost i baština Vinodola*, Tomičić J. (ed.), Povijesni muzej Hrvatske, Zagreb, 9–28.
- Matejčić, R.** 1988b, Arhitektura u Vinodolu, in: *Prošlost i baština Vinodola*, Tomičić J. (ed.), Povijesni muzej Hrvatske, Zagreb, 67–82.
- Matković, M.** 2013, *Kasnosrednjovjekovne utvrde novogradiškog kraja*, Unpublished MA Thesis, Sveučilište u Zagrebu.
- Medved, M.** 2012, Crkvene okolnosti dolaska i djelovanja Pavlina u Crikvenici, in: *Czriqenicza 1412. Život i umjetnost Vinodola u doba Pavlina*, Kudiš N. (ed.), Muzej Grada Crikvenice, Crikvenica, 37–47.
- Milosavljević, M.** 2021, Arheološka evidencija o neobično sahranjenim osobama u srednjem veku, *Issues in Ethnology and Anthropology*, n. s. Vol. 16(3), 835–865.
- Milošević, A.** 1991, *Stećci i Vlasi. Stećci i vlaške migracije 14. i 15. stoljeća u Dalmaciji i jugozapadnoj Bosni*, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture – Split, Split.
- Moen, M.** 2020, Familiarity breeds remembrance: on the reiterative power of cemeteries, *World Archaeology*, Vol. 52(1), 35–48. <https://doi.org/10.1080/00438243.2019.1736137>
- Moilanen, U.** 2020, Theoretical and Methodological Approaches to Non-Normative Burials in Finland in the Eleventh–Thirteenth Centuries AD, in: *The Odd, the Unusual and the Strange. Bioarchaeological Interpretations of the Human Past*, Betsinger T. K., Scott A. B., Tsaliqi A. (eds.), University Press of Florida, Gainesville, 225–245.
- Mongelli, V., Vitiello, A., Campana, S., Lubritto, C., Fornaciari, G.** 2011, La sepoltura privilegiata e la sepoltura prona della Pieve di Pava: un rituale cristiano di consacrazione e un rituale precristiano, *Pagani e Cristiani. Forme e attestazioni di religiosità del mondo antico in Emilia*, Vol. X, 149–157.
- Palenik, D., Matičec, D., Fuček, L., Matoš, B., Herak, M., Vlahović, I.** 2019, Geological and structural setting of the Vinodol Valley (NW Adriatic, Croatia): insights into its tectonic evolution based on structural investigations, *Geologia Croatica*, Vol. 72, 179–193. <https://doi.org/10.4154/gc.2019.13>
- Palmer, A.** 2020, Multiple Datasets, Multiple Meanings? A Reanalysis of Multiple Internment Burials in Early Anglo–Saxon England, in: *New Frontiers in Archaeology. Proceedings of the Cambridge Annual Student Archaeology Conference 2019*, Kaercher K., Arntz M., Bomentre N., Hermoso–Buxán X. L., Kay K., Ki S., Macleod R., Muñoz–Mojado H., Timbrell L., Wisner I. (eds.), Archaeopress Publishing Ltd., Oxford, 42–59.
- Petrince, M.** 1996, Kasnosrednjovjekovno groblje kod crkve Sv. Spasa u Vrh Rici. Katalog, *Starohrvatska prosvjeta*, III. s. Vol. 23, 7–138.
- Petrince, M.** 2009, *Groblja od 8. do 11. stoljeća na području ranosrednjovjekovne hrvatske države*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split.
- Petrince, M.** 2019, Nakit i metalni dijelovi odjeće na području istočne obale Jadrana u srednjovjekovnom razdoblju (6. do 15. stoljeće), in: *Zbornik predavanja održanih tijekom Branimirove godine u Arheološkom muzeju u Zagrebu povodom 1130. obljetnice od godine uklesane uz ime kneza Branimira na oltarnu gredu iz Gornjeg Muća*, Bunčić M., Dugonjić A. (eds.), Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb, 59–71.
- Piteša, A.** 2009, *Katalog nalaza iz doba seobe naroda, srednjeg novog vijeka u Arheološkom muzeju u Splitu*, Arheološki muzej u Splitu, Split.
- Pleterski, A.** 1982, Časovna izpovednost plastovitosti staroslovenskega grobišča Sedlo na Blejskem gradu, *Arheološki vestnik*, Vol. 33, 134–150.
- Polovina, S.** 1992, Gospodarski i društveni aspekti Vinodolskog zakona, *Ekonomika misao i praksa*, Vol. 1, 157–160.
- Predovnik, K.** 2022, Arheološki pogledi na srednjeveško urbanost: uvod / Archaeological Perspectives on Medieval Urbanity: An Introduction, in: *Archaeological perspectives on medieval urbanity / Arheološki pogledi na srednjeveško urbanost*, Predovnik K., Karo Š., Bricelj M. (eds.), Monografije CPA 15, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Ljubljana, 9–39.
- Ravančić, G.** 2011, Topografija Vinodola i teorija centraliteta (Vinodol u djelu Mihe Barade), *Povijesni prilozi*, Vol. 40, 71–80.
- Ravančić, G.** 2014, Urban Settlements (*oppida*) of Vinodol under the Rule of the Counts of Krk: Topographical Situation and Local Organization within the Feudal Manor, in: *Towns and Cities of the Croatian Middle Ages. Authority and Property*, Bytovsky Latin I., Pešorda Vardić Z. (eds.), Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 189–207.
- Ravančić, G.** 2022, Kako su Krčki knezovi stvarali svoje kneštvo na kopnu do početka 14. stoljeća, in: *Potisu teme u umjetnosti i humanistici. Zbornik radova posvećen dr. sc. Vladimiru P. Gossu / Neglected Topics in Arts and Humanities. Book of essays in honour of dr. sc. Vladimir P. Goss*, Dujmović D., Karković–Takalić P. (eds.), Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 173–182.
- Rosić, T.** 2017, Lokalitet: Belgrad – crkva Majke Božje Snježne, *Hrvatski arheološki godišnjak*, Vol. 13 (2016), 473–474.
- Sekelj, T.** 1993, Prilog definiranju naušnica prostora Vinodola (Stranče) u kontekstu njihovog šireg kulturno–zemljopisnog prostiranja, in: *Umjetnost na istočnoj obali Jadrana u kontekstu europske tradicije*, Kudiš N., Vicolja M. (eds.), Pedagoški fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 97–130.
- Sekelj Ivančan, T., Tkalček, T.** 2006, Slavensko paljevinsko groblje na položaju Duga ulica 99 u Vinkovcima, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, Vol. 23: 141–212.
- Schmugge, L.** 2007, Aspetti della morte nel diritto canonico, in: *La morte e i suoi riti in Italia tra Medioevo e prima Età moderna*, Salvestrini F., Varanini G. M., Zangarini A. (eds.), Firenze University Press, Firenze, 33–47.
- Scott, A. B., Betsinger, T. K., Tsaliqi, A.** 2020, Deconstructing “Deviant”. An Introduction to the History of Atypical Burials and the Importance of Context in the Bioarchaeological Record, in: *The Odd, the Unusual and the Strange. Bioarchaeological Interpretations of the Human Past*, Betsinger T. K., Scott A. B., Tsaliqi A. (eds.), University Press of Florida, Gainesville, 1–17.
- Sokol, V.** 2019, *Hrvatska srednjovjekovna arheološka baština*, Meridijani, Zagreb.
- Sokol, V.** 2020, Grave no. 9 from the Mikulska gorica – Stranče necropolis near Crikvenica, in: *Life and death in medieval and early modern times. Proceedings of the 5th International Scientific Conference of Mediaeval Archaeology of the Institute of Archaeology, Zagreb, 6th and 7th June 2018*, Krznar S., Sekelj Ivančan T., Belaj J., Tkalček T. (eds.), Zbornik Instituta za arheologiju 14, Institut za arheologiju, Zagreb, 65–73.
- Starac, R.** 1989, *Izveštaj o obavljenim arheološkim istraživanjima u crkvi sv. Marije Snježne u Belgradu*, Rijeka (neobjavljeno terensko izvješće dostupno u Muzeju grada Crikvenice).
- Starac, R.** 2000, Sakralna arhitektura srednjovjekovnog Vinodola, *Senjski zbornik*, Vol. 27, 45–96.
- Starac, R.** 2018, Bribir – Selce, in: *Putovima Frankopana. Frankopanska baština u Primorsko–goranskoj županiji*, Srdoč–Konestra I., Potočnjak S. (eds.), Županija Primorsko–goranska, Filozofski fakultet u Rijeci, Rijeka, 169–171.
- Theuvs, F.** 2018, Rural cemeteries, cult places and community identities in the Central Middle Ages in the Kempen region (southern Netherlands), in: *The urban graveyard. Archaeological perspectives*, van Oosten R., Schats R., Fast K., Arts N., Bouwmeester J. (eds.), Sidestone press, Leiden, 27–49.
- Timmermann, A.** 2011, Highways to Heaven (and Hell): Wayside Crosses and Late Medieval Landscape, in: *The Authority of the World. Reflecting on Image and Text in Northern Europe, 1400–1700*, Brusanti C., Enekel K. A. E., Melion W. S. (eds.), Brill, Leiden–Boston, 385–441. https://doi.org/10.1163/9789004226432_013
- Tomičić, Ž.** 1990, Prilog istraživanju kronologije srednjovjekovnoga groblja na položaju Lijeva Bara u Vukovaru. Hommage a Vukovar, *Starohrvatska prosvjeta*, III. s. Vol. 20, 111–189.
- Tsaliki, A.** 2008, Unusual Burials and Necrophobia: An Insight into the Burial Archaeology of Fear, in: *Deviant Burial in the Archaeological Record*, Murphy E. (ed.), Oxbow Books, Oxford, 1–16.
- Turković, T., Basić, I.** 2013, Kasnoantička i ranosrednjovjekovna Tarsatička Liburnija (Liburnia Tarsaticensis) u svjetlu geografskih izvora, *Starohrvatska prosvjeta*, III. s. Vol. 40, 33–79.
- Ujčić Grudenić, J.** 2015, Srednjovjekovno groblje oko crkve Pohoda Marijina u Triblju. Zaštitno istraživanje 2015. godine, *Vinodolski zbornik*, Vol. 16, 7–22.
- Ujčić Grudenić, J.** 2016, Lokalitet: Tribalj – crkva sv. Marije (red. br. 270), *Hrvatski arheološki godišnjak*, Vol. 12 (2015), 495–496.
- Urciuoli, E. R.** 2020, Jumping Among the Temples. Snapshots of an Early Christian Critique of Polytheism’s «Spatial Fix», *ASDIWAL. Revue genevoise d’anthropologie et d’histoire des religions*, Vol. 15, 133–150.
- Višnjić, J.** 2016, Kasnosrednjovjekovna, novovjekovna i moderna keramika, in: *Pul Vele Crikve. Archaeological investigation of Rijeka’s late medieval and early post medieval cemetery*, Radić Stivić N., Bekić L. (eds.), Grad Rijeka, Rijeka, 339–426.
- Višnjić, J.** 2018, Bribir – Selce, in: *Putovima Frankopana. Frankopanska baština u Primorsko–goranskoj županiji*, Srdoč–Konestra I., Potočnjak S. (eds.), Županija Primorsko–goranska, Filozofski fakultet u Rijeci, Rijeka, 171–202.
- Vučić, J.** 2021, Studija slučaja krbavske stolnice – prilog datiranju kasnosrednjovjekovnog nakita i dijelova nošnje / A case study of the cathedral of Krbava – a contribution to dating of the late medieval jewelry and dress accessories, *Diadora*, Vol. 35, 195–240.
- Williams, H.** 2006, *Death and Memory in Early Medieval Britain*, Cambridge University Press Cambridge. <https://doi.org/10.1017/CB09780511489594>
- Williams, G. L.** 2018, In the shadow of St. Plechelmus: A thousand years of burials, in: *The urban graveyard. Archaeological perspectives*, van Oosten R., Schats R., Fast K., Arts N., Bouwmeester J. (eds.), Sidestone press, Leiden, 197–218.

Summary

In the immediate hinterland of the northern Croatian littoral lies Vinodol – a narrow, approximately 20 km long valley running northwest to southeast, bordered to the south by a longitudinal ridge that separates it from the banks of the Vinodol Channel, and to the north by the steep, often nearly vertical hills forming the southern slopes of Gorski Kotar (Blašković 1999). The settlement of Bribir is located in the south-eastern part of the Vinodol Valley, atop a hill (147.5 m a.s.l.) overlooking the Draga, through which the Suha Ričina flows.

Throughout the Roman period and Late Antiquity, Vinodol, along with the rest of the Kvarner region, was part of Roman Liburnia, the northwestern area of the province of Dalmatia. This affiliation appears to have persisted into the early Middle Ages, when Vinodol likely became part of the Croatian state, possibly serving as a border zone (Levak 2001: 36–38; Turković, Basić 2013; Ravančić 2014, with earlier literature; Karković–Takalić, Janeš 2022: 147–148; Lipovac Vrkljan et al. 2023: 158–159).

Very little is known about the medieval history of Bribir and the entire Vinodol region. The only indirect evidence of early medieval settlements comes from cemeteries discovered in Stranče, Tribalj, and Veli Dol (for the relationship between cemeteries and settlements in the Middle Ages, see, e.g., Williams 2006: 179–214), dated from the end of the 8th to the late 11th century AD (Cetinić 1998; 2011; Lipovac Vrkljan et al. 2023: 159–160; Karković–Takalić, Janeš 2022: 148–149), although in the locality of Tribalj – St. Mary's, burials continued throughout the High Middle Ages (Ujčić Grudenić 2015; 2016). In a broader understanding of medieval Vinodol, possible early medieval graves from Bakar should also be considered (Cetinić 1998: 19; Sekelj Ivančan, Tkalčec 2006: 175, n. 28; Curta 2010: 25, all with earlier literature) (Fig. 1). The first reliable historical mention of Vinodol dates to 1163 AD: it is the confirmation of Geza II's donation to the Split metropolitanate, which mentions *parochiam Vallis Vinarie* (Levak 2001: 36), and which was repeated at the Split Council in 1185, confirming the existence of an ecclesiastical entity in Vinodol, from which the existence of a corresponding secular entity can be inferred (Levak 2001: 36, 39). The mention of Vinodol in the *Chronicle of the Priest of Duklja* could indicate the use of earlier sources referencing Vinodol, while some interpretations propose that Vinodol is mentioned in the text of the Baška tablet (Levak 2001: 38–39 with earlier literature; Ravančić 2014: 192, n. 111; Janeš 2021: 220; see also Aničić 2016). The most significant and comprehensive document attesting to the medieval history and social organization of this area is the Law of Vinodol from 1288 AD (for extensive literature, see the latest in Levak 2001; Ravančić 2011; 2014; Janeš 2021: 220; for an overview of literature on the

history of Vinodol, see Kosanović 2010), which regulated the relations between the Dukes of Krk (later Frankapan), who were the feudal lords of Vinodol from at least the mid-13th century AD (Levak 20001: 39; Ravančić 2022: 174–175 with earlier literature) and the Vinodol municipalities located both within the “geographic Vinodol” (Hreljin, Drivenik, Grižane, Bribir) and outside it (Trsat, Grobnik, Bakar, Ledenice) (cf. Ravančić 2014: 191).

It follows from this document that Bribir was organized as a municipality but also as an *arhiprvadija* (higher-ranked parish), indicating its importance relative to other municipalities of the Vinodol region, at least until the construction of Novi (the new city), today's Novi Vinodolski (Kruhek 1988: 35–36; Levak 2001: 44; Medved 2012: 37; Ravančić 2014: 191–192; Starac 2018: 170). According to this assertion, it is also plausible to assume that it served as the seat of the previously mentioned *parochiam Vallis Vinarie* (Levak 2001: 43–44). The oldest material trace from that period in Bribir is a fort with a donjon, dated to 1302 AD by an inscription on its doorframe (Horvat 2014: 132, 306–307, 336), around which a Frankapan feudal residence – town (now destroyed) developed (Matejčić 1988b: 73; Bradanović 2012: 65; Višnjić 2018: 171) (Fig. 2). As with other Vinodol castles, the suburbs that developed around the feudal residence, mostly on the slopes, were enclosed by walls in the 15th–16th centuries AD, thus *de facto* becoming a part of the town (Matejčić 1988b: 73–74; Bradanović 2012: 65) (Fig. 2). However, archaeological research has so far not identified traces of secular medieval buildings predating the 15th–16th centuries AD, when Vinodol towns were gradually transformed into castles (Matejčić 1988b: 74; Bradanović 2012: 65; Janeš 2021: 221–222). Consequently, it is very difficult to define the organization of specific aspects of the life in Vinodol towns–municipalities during the Early and High Middle Ages, particularly concerning the organization and appearance of the settlements themselves and the location and organization of their cemeteries. Notably, none of the previously investigated Vinodol cemeteries can be associated with an established centre of one of the known municipalities.

Excavations at the Štale site in Bribir

In 2021, the Institute of Archaeology conducted rescue excavations on part of the Bribir–Štale site in the Vinodol municipality. The toponym “Štale” refers to a broader area located on the slopes northeast of the medieval town centre of Bribir, while the archaeological site bearing the same name is located in its southern part, adjacent to the road leading to the Duješin area and the settlement of Ugrini, on sloping terrain. Excavations were conducted on an area of approximately 165 m², affected by construction work related to the development of a parking area in front

of the Bribir Cooperative House (“Zadružni dom”) (Fig. 3).¹

The excavation revealed 100 graves containing a significant number of both *in situ* and disturbed burials.² While detailed determinations of the gender, age, and especially relationships of the deceased will require the completion of anthropological analyses, it is already evident that individuals of both sexes and all age groups were buried in the cemetery.³

Location of the cemetery and earlier data

The locality of Štale is known as the site of the discovery of graves with grave goods that were destroyed in 1949 AD during the construction of the “Zadružni dom” (Cetinić 2011: 15; Starac 2000: 50; 2018: 169–170). Based on finds known from local accounts and several finds held in the Maritime and Historical Museum of the Croatian Littoral in Rijeka (PPMHP), it was concluded that these may be early medieval graves, specifically from the so-called pagan horizon of the end of the 8th and the first half of the 9th century AD (Starac 2000: 50), also identified at other early medieval cemeteries in Vinodol (Cetinić 2011: 25, 241–242). An inspection of the historical cadastre shows that in the southeastern part of Štale, there was a small religious building, the Chapel of the Holly Spirit, which could be tentatively (Fig. 2) associated with the cemetery area based solely on its topography. However, according to certain sources, this chapel was built in 1669 and demolished during the widening of the road to Lukovo (Antić Peverin 2008). Also, a marker for a wooden cross (crucifix?), visible at the crossroad itself, may indicate the continued sanctity of the area, though such crucifixes were extremely common along roads and paths throughout the Middle and Early Modern Ages (Timmermann 2011). Another interesting marker at the intersection, according to the legend of the Franciscan cadastre (Arcanum), may indicate a cemetery, especially when

compared with almost identical markers in the area of the present-day cemetery in Bribir (Fig. 2). The sacral building in the area of the crossroads in the southern part of Štale is visible on both the first Austrian military survey (1783–1784) (Arcanum) and the first survey of the Karlstädter Generalat (1774–1775) (Arcanum), although in both cases it is displayed without a title. The present church of St. John, located a few dozen metres from the site, was built at the beginning of the 20th century AD (Antić Peverin 2008). The use of the location at Štale for burial purposes probably ceased when the cemetery began to form around the church of St. Peter and Paul within the settlement itself (Starac 2000: 69). Based on analogies from Dalmatia, it can be assumed that the cemetery was relocated near the church as early as the 11th century AD (Petrinec 2009: 277), or at the latest in the early 12th century AD (Sokol 2019: 120; but see also Curta 2018). If we look for analogies in nearby areas, such as Rijeka, we may expect the eventual formation of the cemetery from the 13th century AD onwards (Janeš, Azinović Bebek 2022: 375). It should be emphasized that no examples of pre-Romanesque architecture or sculpture have been recorded in Vinodol to date (Goss 1989: 92; Bradanović 2012), which makes it difficult to identify the phases of cemeteries near churches. In fact, the earliest securely dated burials within the only explored Vinodol church – St. Mary of the Snows in Belgrade – date to the 17th–18th centuries AD (Starac 1989; Rosić 2017).

Research methodology

Archaeological research in the Štale area was conducted as a rescue operation in response to construction works, which significantly impacted the preservation of a large portion of the site and necessitated certain methodological adjustments, especially due to mostly adverse weather conditions. The use of heavy machinery for excavation and leveling of the terrain to construct the parking lot severely affected the preservation of many osteological finds. The difference in the preservation of skeletal material from the first and second phases of research is particularly evident (cf. Leskovar 2021) (Fig. 3). It is also assumed that some of the more recent graves were destroyed during the works, as indicated by the stratigraphic situation documented in the northern profile.

Standard archaeological documentation was compiled during the excavations, with the position of all small finds found *in situ* being geodetically recorded; most of the samples were documented in the same way. A square grid was staked out (Fig. 3), facilitating the documentation of the finds, especially the dislocated ones. The identification of burials and grave fills was nearly impossible, mainly due to the composition of the soil, which is completely uniform even in the profile; even in such an artificial cross-section, burials and fills could not be distinguished, except next to the skeleton itself, where the soil is much looser and contains less stone.

1 The research was conducted due to the redevelopment of the area adjacent to the road into a parking area. This area previously featured a large planter with trees, a sidewalk, and stairs leading to the entrance of the House building. To facilitate the construction of the parking area, these earlier structures were removed, and excavation work commenced without archaeological supervision. Following the suspension of construction, archaeological research was conducted between February and April in two phases. The first phase focused on investigating the area disturbed by the excavation, while the second phase examined the zone to the east, extending to the retaining wall of the upper terrace of the House building. The research was led by dr. sc. Ana Konestra (Institute of Archaeology), with participation from external collaborators and students. dr. sc. Goranka Lipovac Vrkljan, dr. sc. Siniša Krznar, and Sebastijan Štingl, mag. archaeol., from the Institute of Archaeology were occasionally involved in the research. Mechanical excavation was carried out by Nedeljko d.o.o. from Tribalj, and geodetic surveying was performed by Azimut d.o.o. from Bribir. The project was funded by the Vinodolska Općina municipality.

2 Defining the burial units was difficult due to the conditions on the ground; see below in *Research Methodology*.

3 The detailed results of the anthropological analyses are currently in progress and will be published separately. Similarly, the archaeological material is still undergoing restoration and scientific processing and will be published in its entirety at a later date.

Characteristics of graves, organization of cemeteries, and chronology

The investigated graves were located in the central and eastern zone of the excavated area, as well as in the western, northern, and eastern profiles (Fig. 3, 5). Graves were not identified in the extended excavation area in front of the western access steps of the “Zadružni dom”, while in the western part of the excavation area, they had been previously destroyed.

All the deceased were laid in earthen pits, the definition of which was impossible in most cases. Next to the bodies, sometimes above the skeletons themselves or in their immediate vicinity, there were occasionally large stones (one or two stones, rarely more). However, it seems that the pits were not systematically or completely bordered by stones (e.g. Petrinec 2009: 107–108; Sokol 2019: 151, variants A1 and A2). It is likely that the large stones observed in some cases were stacked haphazardly along the edge of the pit when larger stones were separated from the soil for backfilling (cf. for Stranče, Sokol 2020: 68–69) (e.g., G 11, Fig. 6), although other possibilities could be considered (e.g., Belaj, Sirovica 2016).

It is difficult to examine the horizontal stratigraphy of the cemetery, considering that in the zone of the 1st phase of the research, at least one layer of burials is probably missing. Therefore, the apparent density of burials in the eastern zone (Fig. 5) is probably a reflection of the state of preservation of the site, rather than an accurate representation of the cemetery's zoning. However, even though the graves are spatially arranged with a tendency to form regular rows, most of them are disturbed and partially overlaid. In all graves that do not belong to the most recent burial phase, post-depositional alterations caused by human activity were recorded (cf. Gleize 2020: 117–118). They are documented in the form of successive burials within the same grave (Fig. 4a), that is, in the same position, with respect to displacement or damage to earlier burials during the layering. Additionally, earlier graves were often cut during new burials (Fig. 4b). In certain cases, a combination of the above was observed within the same grave (e.g., Fig. 7). This frequency of multiple burials within the same grave or possibly the same grave, or in a narrow area of the cemetery, with this level of post-depositional disturbances, has not been recorded in the (early) medieval cemeteries of Vinodol, where it occurs in far fewer cases (e.g., in Tribalj, cf. Ujčić Grudenčić 2015: 15, and see below).

The in situ discovered burials indicate that the deceased were predominantly laid in the northwest-southeast direction (head to the west), with some variation. However, one burial was laid in the opposite direction (SJ104 – G23), and the same can be assumed for a partially preserved skeleton (SJ136 – G30). Another skeleton was found with its head towards the east and lying on its stomach (SJ250 – G68). While all the deceased, except for the one in G68 (Fig. 8), were laid outstretched on their backs, their arms were found either stretched next to the body, crossed on the pelvis

or stomach, or in various combinations of these positions; in one case, the arms were bent across the chest.

Additional remarks should be made about the highlighted grave, G68 (Fig. 8). Preliminary examination suggests that it is the burial of a young adult male. No costume items, personal inventory, or accessories were found with it. The skeleton was laid on its stomach, with the right arm extended away from the body (and slightly bent) and the left arm tucked under the pelvis. The legs, only partially preserved, were laid flat, and the head was turned to the right (Fig. 8b). Due to the position of the body, especially the right arm, it is unlikely that the individual was laid in a coffin. Rather, it is more likely that the burial took place in a very irregular, large earthen pit.

The numerous finds of nails suggest the widespread use of wooden coffins. This assumption may be further confirmed by the individual graves investigated in the eastern part of the excavation during the 2nd phase of research, where remains of wood were also found. However, given the poor preservation of these wooden remains, it is unclear whether they all represent coffins or, instead, planks laid below or above the corpse (cf. Cetinić 1998: 51, Fig. 36; 2011: 36 for Stranče; Ujčić Grudenčić 2015; 2016 for Tribalj), especially considering that nails were only rarely found in association with the wood remains.

Jewellery constitutes the most numerous group of finds directly associated with the deceased, found in 32 graves. These finds can be divided into two basic categories: earrings and/or temple rings, and finger rings. Seven metal objects fall outside these categories: an iron key (PN9, G11), a possible bronze applique (PN94), a knife (PN193, G86), arrows (decontextualized, PN135, 149), an iron ball (possibly for a rifle, decontextualized, cf. Matković 2013: 23), an iron loop (PN146), and an as-yet unidentified fragment of a plate iron object (PN177, G80). Fragments of mostly coarse ware pottery were found in the grave fills and in the layers between graves.

The chronology of this part of the Štale cemetery can therefore, for now, be proposed based only on the analysis of jewellery – primarily earrings and temple rings – and two radiocarbon dates. The most common type of earring consists of simple loops, more often made of bronze than silver, of varying sizes and thicknesses, with cut or hammered ends. This simple and widespread jewellery type is typical in Dalmatia for the period from the mid-9th to the 12th century AD (Belošević 1980: 86)/13th century AD (Jakšić 1996: 151), and the thicker variant is possibly limited to the mid-10th to mid-11th century AD (Sokol 2019: 283). Numerically, they are followed by different versions of single-bead earrings, with variants that date to the 11th and the beginning of the 12th century AD, or in some variants to the 13th century AD (Jakšić 1996: 151; Petrinec 2009: 295, n. 5; Sokol 2019: 288, no. 21). One pair of earrings from G63 belongs to the type with three filigree-decorated beads and a twisted loop, dated to the late 13th and 14th centuries AD (Sokol 2019: 321–324; Petrinec 2019: 68; Vučić 2021: 218) and persisting until the 15th century AD (Jakšić 1983: 69–70; 1996: 150;

Piteša 2009: 154) (Fig. 9). Filigree-joint earrings and earrings with three joints represent a unique find in the Vinodol area for now; they appear in two versions: one with joints made of coiled wire (one specimen) and the other with joints made of filigree granules (with cut-off tips and a loop and hook) (three specimens). The first variant is somewhat earlier, dating to the 11th, possibly the beginning of the 12th century AD (Petřinec 2009: 227–228; Sokol 2019: 309, no. 27), while their use does not surpass the second half of the 13th century AD (Jakšić 1996: 151). The second type is placed in the 12th century AD (Sokol 2019: 313), while according to some evidence their use might have continued into the 14th century AD (Jakšić 1996: 150). One example probably belongs to a beaded filigree earring with a loop and hook, possibly dating from the end of the 12th to the second half of the 13th century AD (Sokol 2019: 316–317, no. 29), or the 13th and 14th centuries AD (Petřinec 2019: 68), probably not surpassing the middle of the latter (Jakšić 1996: 150–151). The rings are much more poorly preserved and, apart from one possible silver specimen, are all made of bronze (12 specimens). The shape is mostly very simple, that is the ring are mostly formed by folding metal sheets, and sometimes with hammering of the joints; several preserved glass gems indicate that at least some of the rings were decorated with glass inserts, which appear in blue, transparent, and possibly green. Two human bone samples have been radiocarbon dated so far; these are assumed to belong to the earliest and latest burial horizons, or possibly to the phase of abandonment of the cemetery. These are the individual SU 33 in G7 (stratigraphically above which were two more *in situ* burials and several disturbed ones, sample DeA-32627) (Fig. 4) and the individual SU 255 from G 68 (an atypically placed skeleton, sample DeA-32628) (Fig. 8). The dates obtained show a range of cal. 2σ AD 1039–1165 (sample DeA-32627) and cal. 2σ AD 1439–1482 (sample DeA-32628) (Fig. 10, Tab. 1),⁴ which confirm the range determined by jewellery analysis.

For the time being, the extent of the cemetery can only be discussed in terms of the explored area. This allows for some certainty regarding its eastern and northern boundaries, while the southern and western limits remain more or less undefined (Fig. 11).

Discussion

As previously mentioned, the cemetery at Štale is located near the entrance to medieval Bribir, possibly the most important settlement in the area at least until the 13th century AD (Figs. 1–2). It sits at the intersection of roads connecting Bribir to the north-western part of Vinodol, to Novi Vinodolski, and to the wooded mountain hinterland. Its location, therefore, undoubtedly connects it to the proto-urban settlement itself and the medieval castle, making it, for now, the only cemetery in Vinodol that can be associated with the seat of one of its municipalities. It is also

connected, via these roads, to the rest of its territory and other municipalities.

Chronologically, the cemetery at Štale, with a preliminary dating from the 11th to the 15th century AD, fills the gap after the end of the horizon of early medieval cemeteries of the late 8th and 9th–11th centuries AD, such as Stranče, possibly Veli Dol, and the Njivice site in Tribalj (Cetinić 2011). It may be at least partly contemporaneous with the cemetery in Tribalj near the (more recent?) church of St. Mary (Cetinić 2011: 16; Ujčić Grudenić 2015: 20; 2016). The cemetery at Štale is also, in all probability, earlier than the burials investigated on two occasions inside and around the church of St. Mary of the Snows in Belgrade (Starac 1989; Starac 2000: 79–80; Rosić 2017), built in the late Middle Ages (?), where more reliably dated burials are placed in the 17th/18th to 20th century AD. The most significant difference compared to earlier cemeteries is the presence of post-depositional alterations in the cemetery (cf. Cetinić 2011: 21), primarily secondary burials/reuse (cf. Gardeła 2020a: 46–47) or damage to graves from subsequent burials in their vicinity. Furthermore, both at the cemetery near the church in Tribalj and at Štale, graves with non-standard orientation were found, a feature not recorded in the earlier cemeteries of the Vinodol region.

In the context of (non) standard burial practices, the previously mentioned grave G 68 stands out. Probably the most recent chronologically, it deviates significantly in its features (cf. Alterauge et al. 2020) from the Bribir standard and can be considered an atypical burial (cf. e.g. Aspöck 2008; Tsaliki 2008; Mongelli et al. 2011; Alterauge et al. 2020; Scott et al. 2020: 6; Gardeła 2020 b: 250; Milosavljević 2021). This typology of burial occurs in a small percentage in various medieval cemeteries across Europe and may have different interpretations (e.g. Gardeła, Kajkowski 2013: 785; Krzmar, Bedić 2016: 216–217; Alterauge et al. 2020; Hosek 2020: 209, 215–216, 219). Regarding the position of the limbs, according to the interpretation of A. Alterauge and colleagues (Alterauge et al. 2020), the burial of the individual in G 68 could be classified as hasty, with not much attention paid to the burial rite itself. Based on available data, the atypical burial from G 68 is currently the earliest such case in Croatia, while other recorded examples mostly date to the early modern period (Krzmar, Bedić 2016).⁵

Concerning grave typology, in contrast to Istria and Dalmatia, medieval graves in Vinodol were exclusively made as simple earthen pits. In no period of the Middle Ages did the grave architecture characteristic of the mentioned areas – namely, constructed graves or those lined and covered with stones or stone slabs – appear (cf. Petřinec 2009: 107–112; Sokol

⁴ Radiocarbon analysis of ¹⁴C isotopes was carried out at the Izotoptech Zrt. laboratory in Debrecen using the AMS method on human bone samples.

⁵ Different forms of atypical burials were also observed in earlier periods, such as burials in a crouched position at the cemetery next to the Church of Our Lady of the Mountain in Lobar, dated to the 11th–13th centuries AD (Filipec 2016). Grave 15 from the Bisko-Poljanice cemetery could have an almost identical date, but in that case the prone burial was interpreted as an accidental occurrence during the burial, and the position of the body, and the grave construction (Milošević 1991: 26–27, 36, Fig. 36–37), greatly differ from Bribir G 68.

2019: 150–154). Thus, this aspect of burial is indeed a longlasting, specific feature of Vinodol cemeteries (and also of certain areas such as nearby Lika, where the use of wooden elements is also recorded, see Sokol 2019: 151 and e.g., Brunšmid 1901; Ercegović 1960; Kolak 2014: 142–156). The same typology was also found in medieval graves investigated in Rijeka, which include examples of wrapping and burial in wooden coffins, but mostly burials in earthen pits (Janeš, Azinović Bebek 2022: 377).

Other trends, mainly those related to the objects associated with the deceased, are consistent with those previously observed in the relevant comparative areas.

Conclusion

Although limited in scope and of a rescue nature, the excavations of the cemetery at the Štale site in Vinodol's Bribir have yielded several new insights into the site itself, as well as into Vinodol's cemeteries in general. The cemetery is situated within a period of great geopolitical turmoil and changes in the social organization of Vinodol (Levak 2001; Ravančić 2014; Janeš 2021; Karković–Takalić, Janeš 2022, all with earlier bibliography), and thus of Bribir, and the centuries that followed. It provides insight into a chronological sequence of Vinodol cemeteries that was the least known until now and is marked (or should be marked) by fully established and topographically fixed Christianization (cf. Urciuoli 2020; García Quintela 2022; Iara 2022), as well as other social changes that have so far only been hinted at.

One of the more significant results is the confirmation of the cemetery's connection to the seat of the Bribir municipality, a connection difficult to refute given the proximity of the two sites. Alongside numerous other questions that will be answered by anthropological and other analyses, it remains to be determined whether the cemetery at Štale can be considered not only topographically but also socially a "town" cemetery of Bribir's urban community (for an interpretation of the medieval city, see Predovnik 2022, with extensive earlier bibliography). This distinction would definitely separate it from other Vinodol cemeteries, which in all likelihood served rural communities.

Acknowledgements

Field research at the Bribir – Štale site was financed by the Vinodol Municipality. Many thanks go to all the collaborators who participated in the excavation, patiently carrying it out to the end despite the difficult working conditions. Special thanks are also due to Marin Jurčić and Nedeljko Vidović for their support, which went beyond their professional involvement. Several colleagues provided their help during and after the excavations, and I sincerely thank them: dr. Vladimir Sokol and Ranko Starac, curator of PPMHP Rijeka, helped with the interpretation of the finds and the topography of Vinodol, while Tea Rosić, curator of the Crikvenica City Museum, helped in the post-excitation phase of the research. Sincere thanks go to all the residents of Bribir for their patience and interest in our research. I also acknowledge the help of dr. Tajana Sekelj Ivančan and dr. Tatjana Tkalčec for their helpful comments on an earlier draft of this paper. Finally, thanks to dr. Katarina Botić for creating Fig. 10 and Tab. 1, and Tea Kokotović, MA, for useful discussions on some aspects of sepulchral practices. Thanks to two anonymous reviewers for useful suggestions for improving the paper.

This paper stems from the activities of the project *Medieval communities on the eastern Adriatic coast through the prism of interdisciplinary cemetery research* (MedComm), conducted at the Institute of Archaeology and financed by the European Union – NextGeneration EU (NPOO).